

TERCIARIS FRANCISCANS I DOMINICS A LA BARCELONA DEL BARROC (SEGLES XVII i XVIII)

VALENTÍ SERRA DE MANRESA

1. MOTS INTRODUCTORIS

Comencem l'article recordant que el laïcat vinculat espiritualment als ordes mendicants, especialment els seglars vinculats als framenors i, també, a l'orde de predicadors, eren anomenats des de l'època medieval tercerols o terciaris.¹ Els terciaris, tot i professar una Regla

1. *Terciari o tercerol*, és aquell fidel cristià que, sense deixar la vida pròpia de l'estament secular, professa una *forma vitae* expressada en una *Regla* pròpia, amb la finalitat d'assolir una major perfecció evangèlica, sempre sota la direcció i guiatge espiritual d'algun orde mendicant. Tot i l'existència de terciaris dominics, carmelites, agustins, servites, mínims, trinitaris i mercedaris, els tercerols franciscans aconseguiren la projecció eclesial i incidència social més àmplia. Una visió, molt detallada i completa, sobre l'estructuració, costums i aspectes legislatius dels terciaris franciscans ran de la represa del terç orde durant el pontificat de Lleó XIII, fou aportada per fra HILARI DE PARÍS, *Liber Tertii Ordinis S. Francisci Assisiensis*, Ginebra 1888. Una primera aproximació històrica al franciscanisme seglar en el marc social de la Catalunya del Barroc, la vam publicar l'any 1994 a la revista del departament d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona, vg. Valentí SERRA DE MANRESA, «Els terciaris franciscans a l'època moderna, (segles XVII i XVIII)», *Pedralbes* 14 (1994) p. 93-105. Una visió general del terç orde a Catalunya en les distintes famílies mendicants, la vam publicar en aquesta mateixa revista, vegeu, Id., «Els terciaris a Catalunya durant els segles XVII i XVIII», *Analecta Sacra Tarraconensia* 70 (1997) p. 119-188.

pròpia i gaudir del privilegi de poder vestir en les seves reunions congregacionals i en les cerimònies litúrgiques un hàbit talar propi,² mantenien la condició seglar de tots els seus membres. Per aquest motiu cal considerar els membres del terç orde talment un *ordo* integrat per laics, que no emetien vots, però que estaven vinculats espiritualment als religiosos *del primer orde*. S'ha d'assenyalar, de bell antuvi, que alguns preveres de la clerecia secular també professaren, com veurem més endavant, en el terç orde franciscà i dominicà i àdhuc entre les congregacions de terciaris dels carmelites i servites.³

En el cos de l'article presentem, a la primera part, aspectes força significatius de la vida i l'espiritualitat dels terciaris vinculats al franciscanisme per tractar després en la segona part, a tall de comparació, sobre els terciaris barcelonins vinculats de l'orde de predicadors o dominics.

2. ELS TERCIARIS FRANCISCANS A LA BARCELONA DELS SEGLES XVII I XVIII

Hem de recordar, d'entrada, que el primer grup de tercerols que fou estructurat en la vida eclesial cal remuntar-lo al temps de Sant Francesc d'Assís, tal com ho posà en relleu el pare Meersseman, dominic, quan estudià la documentació pontificia sobre els moviments penitencials que sorgiren a Europa a partir de l'any 1221. Fou, doncs, Giles Gérard Meersseman qui atribuï a Sant Francesc d'Assís el mèrit d'haver sabut comunicar una nova i genuïna vitalitat espiritual a un seguit de grups ja preexistents de germans i germanes *de la penitència*, que havien fet un *propositum* de perfecció evangèlica.⁴ De guisa força semblant, i seguint amb aquesta línia d'investigació, el caputxí Antoni M. de Barcelona també contribuï a explicar i a documentar els orígens històrics del terç orde franciscà que situà en el peculiar capteniment del Pobrissó d'Assís:

2. A partir del segle XVII, els tercerols vestien l'hàbit talar només durant les processons i en cerimònies litúrgiques solemnes, i quan s'anava en incorporació, no pas individualment.

3. Cf. Valentí SERRA DE MANRESA, «Els terciaris a Catalunya durant els segles XVII i XVIII», *Analecta Sacra Tarraconensia* 70 (1997) p. 119-188.

4. Cf. Lázaro IRIARTE, *Historia Franciscana*, València 1979, p. 513-516: «Origen de la Orden de la Penitencia».

«La seva paraula i el seu exemple, provocaren un contagi que donà com a resultat l'Orde de Fra Menors i de les Clarisses. Al marge d'aquestes dues Ordes quedava la gran multitud, adelerada i disposada al seguici evangèlic amb totes les seves abnegacions, emperò lligada amb els vincles de família. El prec dels pobles [...] suggerí a Sant Francesc la fundació del Terç Orde, i prometé un *Memorial* de vida cristiana que promulgà l'any 1221.»⁵

L'any 1221, amb la col·laboració del cardenal Hugolí, Francesc d'Assís preparà el *Memoriale propositi*; un propòsit de vida o compromís de perfecció evangèlica destinat a tots els germans i germanes seglars de l'orde franciscà que ell mateix anomenà *de Penitència*⁶ i que, oralment, fou aprovat pel papa Honori III el mateix any de 1221. Poc després, l'any 1228, fou revisat i reestructurat aquest propòsit per als *penitents* seguidors del camí espiritual proposat per Francesc d'Assís. Alguns anys després, i ja amb l'aprovació pontifícia, el terç orde esdevingué una entitat jurídica eclesiàstica, exempta de la jurisdicció de la potestat civil que aplegava un nombrós grup de fidels identificats amb l'esperit franciscà i amb un fort compromís cristià. Aquests fidels, pel consell dels framenors, abraçaven una vida cristiana d'austeritat i penitència més grans sense abandonar, però, la família i sense moure's de l'estat seglar o secular. Hi havia, també, com suara anticipàvem, alguns preveres diocesans que professaven en el terç orde, per tal de mantenir-se vinculats espiritualment amb el moviment franciscà.

L'any 1289, el papa Nicolau IV promulgà la Regla del terç orde franciscà amb la butlla *Supra Montem*, on reconeixia a Sant Francesc d'Assís com a fundador del terç orde.⁷ Aquesta Regla deixava quasi intacte el text del *Memoriale propositi*, el qual havia estat revisat l'any 1228 i que el papa Nicolau IV presentà amb un text de redacció més

5. Cf. ANTONI M. DE BARCELONA, *Llibre del Terç Orde del Pare Sant Francesc*, Barcelona 1922, p. 7-11.

6. Vegeu el text del *Memoriale propositi de fratrum et sororum de pœnitentia in domibus propriis existentium* (: *Memorial del propòsit dels germans i germanes de penitència que romanen a casa seva*); important text legislatiu que fou analitzat pel caputxí Eugeni de València, dins *Floreçillas de San Francisco* 23 (1922) p. 59-62: «Estudio histórico documentado de la Orden Tercera».

7. Vegeu el text complet de la Regla de Nicolau IV, dins del volum *Regla, Estatutos Generales y Municipales de la siempre Ilustre y Venerable Orden Tercera de Penitencia de N. S. P. S. Francisco*, Barcelona 1704, p. 7-32.

ordenada on posava els tercerols sota la dependència dels framenors. L' influx d'aquesta Regla, de cara a l'organització i expansió del terç orde, fou enorme i, amb molt poques adaptacions, vigí, pràcticament, fins al pontificat de Lleó XIII, tal com veurem més endavant, amb la constitució apostòlica *Misericors Dei Filius*, signada pel papa Lleó XIII el dia 30 de maig de 1883. Assessorat pel caputxí Antoni de Reschio,⁸ el papa Pecci l'any 1883 donà una nova Regla al terç orde, molt més harmonitzada amb les necessitats dels temps moderns tot reformant, i alhora adaptant, les antigues tradicions legislatives dels tercerols davant les expectatives dels nous temps,⁹ tal com ho captà afinadament l'any 1924 el P. Martí de Barcelona en un estudi que publicà sobre la legislació del terç orde franciscà.¹⁰

A partir dels anys del Renaixement i del Barroc, el terç orde franciscà assolí un gran augment dels seus membres però alhora, experimentà també una davallada significativa en l'exigència espiritual, sobretot en les pràctiques penitencials o ascètiques, ja que els terciaris foren equiparats a una confraria –de fet, les fraternitats de tercerols començaren d'anomenar-se *congregacions*– i foren mitigades les exigències pròpies d'un *ordo pœnitentium*. Tanmateix, hi havia entre els tercerols la consciència de pertànyer a un *ordo*, a una *milícia*, a un col·lectiu religiós que fruïa de les exempcions i privilegis propis de l'estament eclesiàstic; uns privilegis que eren exterioritzats, de manera ben ostentosa i visible en els moments més solemnes de la vida eclesial i ciutadana, com era la precedència que gaudien els tercerols en les processons i actes públics.¹¹

8. BHC, *El Apostolado Franciscano XXXIV* (1947) p. 103: «A instancias del celoso capuchino P. Antonino de Reschio, publicó [León XIII] el 30 de mayo de 1883 la bula *Misericors Dei Filius*, promulgando un nuevo texto de la Regla de la Orden Tercera más adaptado a las exigencias de la vida moderna».

9. Vegeu la versió catalana a cura del P. ANTONI M. DE BARCELONA, *Regla del Terç Orde (Promulgada per Lleó XIII amb la Constitució «Misericors Dei Filius», el dia 30 de maig de 1883)*, dins *Llibre del Terç Orde del Pare Sant Francesc amb el Cerimonial llatí i català*, Barcelona 1922, p. 21-25.

10. Cf. MARTÍ DE BARCELONA, «Les Regles del Terç Orde Franciscà. Notes històriques», *Catalunya Franciscana* 2 (1924) p. 147-150: «Sàvia adaptació als nostres temps de l'ideal franciscà [...] consta sols de tres capítols, dels quals el primer exposa tot quant es relaciona amb l'ingrés i professió dels postulants, el segon explica els deures del Terciari en la vida íntima, familiar i social, i en el darrer es tracta de l'organització interna del Terç Orde».

11. BHC, *El Mensajero Seráfico XX* (1903) p. 317-319: «Precedencia de los

Entre els framenors, o primer orde franciscà, en començar la divuitena centúria, els frares caputxins de les distintes Províncies europees una volta superat el llarg contenciós amb els framenors observants –car aquests religiosos es creien amb l'exclusiva d'erigir fraternitats del Venerable Orde Tercer¹² els frares caputxins assolirien donar una gran projecció i un notable increment numèric al terç orde d'obediència caputxina, és a dir, el laïcat amb vinculació espiritual amb els framenors caputxins. Aquesta embranzida del terç orde es convertí per als frares caputxins en una de les seves principals dedicacions pastorals i, alhora, el terç orde esdevingué una esperançadora possibilitat per a obtenir noves vocacions, tant per al primer com per al segon orde.¹³

Durant el segle XVII, els frares caputxins procuraren estructurar fraternitats del terç orde vinculades a llurs convents, però l'oposició dels framenors observants fou tan gran que la Santa Seu va haver d'intervenir diverses vegades a favor dels framenors caputxins. Així, un decret de la Congregació de Bisbes i Regulars del dia 31 de gener de 1620, junt amb la butlla *Exponi nobis fecit* del papa Climent IX, de l'any 1669, i amb la butlla *Sollicitudo Pastoralis Officii* de Climent X, de l'any 1675, la Santa Seu declarà que els frares caputxins, a semblança de les altres branques franciscanes, també podien concedir als seglars l'hàbit del terç orde.¹⁴ Aquest dret fou vindicat amb sòlides

Terciarios en las procesiones [...] precedencia de la Orden Tercera Secular de San Francisco en cualquier acto público y religioso sobre todas las demás Hermandades y Cofradías».

12. Popularment els tercerols se solien identificar amb les sigles V.O.T. (Venerable Orde Tercer) i, en castellà, la VOT (Venerable Orden Tercera).

13. Per exemple, el llibre d'anualitats del V.O.T. de Sarrià registra que: «Jaume Marjanat (: Margenat) y Anglí [dos cognoms que encara figuren en l'actual nomenclàtor dels carrers de Sarrià], pagà les anualitats de 1799 i 1800, *ara religió caputxi*; i que Eulàlia Barceló, després de pagar les anualitats de 1820 a 1830 «[és] *ara religiosa caputxina professa*». També els terciaris franciscans nodriren de vocacions altres ordes mendicants com ara el cas de Josep Amat que l'any 1821 era «Religiós profès de St. Francesch de Paula»; ACA, Monacals-Universitat, Vol. 282, *Llibre en que se conté y consta los germans y germanas terciarias que pagan cada any per lo aniversari* (anys 1779-1833).

14. Cf. JUAN BAUTISTA DE MURCIA, *Luz Seráfica de la Venerable Tercera Orden de Penitencia de Nuestro Seráfico Padre San Francisco*, València 1718, p. 1-2: «Los Padres Capuchinos pueden dar [H]Ábitos de la Tercera Orden de Nuestro Padre San Francisco, como consta por varias sentencias, dadas por los Señores Nuncios de Es-

argumentacions canòniques per diversos caputxins, com ara el P. Martín de Torrecilla, autor del famós *Apologema* on, de manera apologètica, argumentà el dret dels frares caputxins a promoure i a tenir cura espiritual del terç orde.¹⁵ Tanmateix, els framenors observants feren tota mena d'esforços per impugnar-ho, i amb tanta rivalitat i gelosia que, encara, durant bona part del segle XVIII la documentació traspua aquesta forta oposició.¹⁶ Amb el pas dels anys, aquesta oposició s'anà atenuant, especialment a partir de la butlla *Emanarunt nuper* del papa Climent XI del 29 de març de 1704, publicada per dirimir tota controvèrsia a «favor de los Padres Capuchinos, en que declara su Santidad tener dichos Padres derecho a dar el [h]ábito de la Tercera Orden de N. P. San Francisco»,¹⁷ i passats uns anys, amb data 23 de juny de 1726, el papa Benet XIII atorgà també als framenors caputxins el dret a erigir congregacions del terç orde a qualsevol població, encara que ja n'hi hagués d'altres establertes pels framenors observants o conventuals.¹⁸ Aquesta concessió fou ratificada pel papa Climent XII amb un breu que signà el 25 de juliol de 1732, on reblà el

pañ a favor de los Capuchinos, ya por el Decreto de la Sacra Congregación, en 31 de Enero de 1620, ya por las Bulas de Clemente IX *Exponi nobis fecit*, dada en 22 de noviembre de 1669 y de Clemente X en la Bula *Sollicitudo Pastoralis Officii*, expedida en 20 de febrero de 1675, y últimamente por la Bula de Clemente XI que empieza *Emanarunt nuper*, expedida en 29 de marzo del año 1704, en las cuales se declara tocarles también a los Padres Capuchinos la facultad de dar dichos [H]Ábitos de la Tercera Orden».

15. Cf. MARTÍN DE TORRECILLA, *Apologema. Libro de la Tercera Orden y Tratado de apologías y consultas misceláneas*, Madrid 1701, p. 387-409: «Si los Capuchinos podemos dar el Hábito de Terceros».

16. La documentació registra diversos fets d'aquesta llarga polèmica. Per exemple, els caputxins de Vic justificaren així la fundació del terç orde franciscà d'obediència caputxina a la capital d'Osona: «La Tercera Regla de N. Sto. Padre San Francisco se fundó en este convento [el año 1704]. La causa porque se fundó fué, sabiendo el R. P. Comisario del Remedio que nosotros dábamos hábitos de la Tercera Regla, y que casi todos se venían a nosotros, temiendo que ellos se quedarían sin terciarios, presentó una respuesta al P. Bernardo de Llavaneras requiriéndoles»; ACA, Monacals-Universitat, Llig. 46, *De quando y cómo fué fundado en nuestro convento de Vique la Tercera Regla del P. San Francisco*, s.f.

17. Cf. JUAN BAUTISTA DE MURCIA, *Luz Seráfica*, p. 533-539.

18. BHC, *El Mensajero Seráfico* XXII (1905) p. 282: «Las Letras Apostólicas de Benedicto XIII del 23 de Junio de 1726 [...] faculta a los Padres Capuchinos para poder erigir nuevas Hermandades aunque en la población hubiera ya existentes otras sujetas a los Frailes Menores y a los Conventuales».

dret dels framenors caputxins a establir, sense limitacions, fraternitats del terç orde arreu del món. Tanmateix, tot i la claredat d'aquests documents pontificis a favor del dret dels caputxins a erigir congregacions del terç orde, encara foren necessàries noves intervencions pontificies –la darrera fou de l'any 1745, quan el papa Benet XIV reconegué la plena facultat, no només als framenors caputxins, sinó també als frares recol·lectes i descalços, de poder vestir l'hàbit del terç orde als seglars allí on no hi hagués encara cap congregació erigida del terç orde.

Inicialment, en les ciutats i en les grans poblacions els frares caputxins només podien admetre tercerols anomenats *aïllats*, sense poder formar cap nova congregació, per mor de la ja esmentada oposició dels framenors observants que ja en tenien d'establertes. Durant la represa de la vida institucional dels caputxins una volta acabats els anys d'exclaustració, tot i la restauració dels convents, els caputxins encara seguien admetent a la professió de la Regla Tercera terciaris *aïllats* que vivien a poblacions on no s'havia establert encara cap congregació del terç orde, per exemple, algunes noies, quan després d'acabar els estudis en els col·legis regits per les caputxines de la Divina Pastora¹⁹ optaven per la Regla Tercera, professaven com a *aïllades* i, una volta professes del terç orde, se servien dels devocionaris editats per a ús dels tercerols catalans. Ja des del segle XVIII, a diverses poblacions del Principat de Catalunya, els tercerols havien fet estampar devocionaris propis, en llengua catalana,²⁰ destinats a la formació espiritual i pràctiques de pietat dels tercerols, dels quals volem destacar els que preparà el P. Atanasi de Barcelona,²¹ amb diverses edicions locals arreu del Principat en el transcurs del segle XVIII.

El franciscanisme seglar al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII deixà

19. Per exemple, l'any 1923 es donà notícia de l'òbit de «Maria del Carme Albafull, que en concepte de Terciària Aïllada, havia vestit l'hàbit del T.O. en el Col·legi de la Divina Pastora de Sarrià»; *Catalunya Franciscana* 1 (1923) p. 149.

20. Cf. MELCHOR DE POBLADURA, *Historia Generalis OFMCap. Pars Tertia*, Romæ 1951, p. 681: «In Catalaunia vernacula eorum lingua directorium ediderunt: *Directori per los Terciari del P. S. Francesch de Menors Caputxins*».

21. Cf. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràfich. Butllari de las Indulgèncias y gràcias de la Tercera Orde de Penitència de N. P. S. Francesch*, Manresa 1777. Hi ha, també, edicions pròpies estampades per als tercerols de les Congregacions de Vic, Arenys de Mar, Vilafranca del Penedès i Cervera.

de ser un *ordo pœnitentium*,²² i professar en el terç orde s'havia convertit en una mena de moda religiosa molt ben considerada per l'aristocràcia puix que, d'una manera o altra, la pertinença al terç orde facilitava un possible ascens social –ajudava a *pujar d'estat*– dins d'aquella complicada compartició de la societat estamental d'antic règim, de manera que els franciscans seglars anaren adoptant, a poc a poc, un conjunt de mitigacions i de reformes en el compromís de vida que es visibilitzà en el progressiu abandó de l'hàbit extern de penitència. Aquella primitiva túnica talar penitent, modesta i de tan severa forma, que des del final del segle XIII havia estat el distintiu extern dels terciaris donant-los una idèntica nota d'austeritat, tant a les estances dels palaus com en els tallers dels gremis, en aquella nova societat, sensiblement modificada, que ja començava d'experimentar uns incipients signes de secularitat, exigia un compromís penitencial constant i massa exigent. I això tant per als estaments benestants i aristocràtics, com també per als comerciants i artesans, perquè l'hàbit se'ls féu excessivament molest i incòmode per a poder realitzar folgadamente llurs tasques professionals. Aquest conjunt de causes motivà que l'any 1508 el papa Juli II reduís l'hàbit talar de penitència dels terciaris a la simplicitat d'un senzill escapulari consistent en dues amples tires de llana que cobrien el pit i l'espatlla cenyides amb el cordó seràfic. El cordó era el principal distintiu dels tercerols franciscans, com també ho era dels *cordigers*, els membres de l'Arxiconfraria del Cordó Seràfic.²³ Tanmateix, aquesta peça de roba –l'escapulari extern– eren ben pocs els tercerols que el mostraven

22. Amb tot, en els diversos devocionaris a ús dels tercerols es fa esment, encara, del vessant penitencial dels tercerols; vegeu, a tall d'exemple, HERMENEGILD D'OLOT, *Escuela de Devoción y Perfección en la Tercera Orden*, Girona 1707, f. 6: «Siendo esta obrecilla para llegar a la perfección en la Escuela de la Tercera Orden Seráfica, llamada también de Penitentes [...] En el tiempo de la Disciplina se dize el *Miserere*, el *De profundis*».

23. Sobre aquesta arxiconfraria franciscana, vegeu el *Livret de l'Archiconfrérie du Cordon de Saint François. Origine. Obligations. Indulgences. Cérémonial. Diplome*, Paris 1928. Vegeu, també, a *Catalunya Franciscana* 1 (1923) p. 150: «La facultat ordinària de beneir el cordó seràfic i d'admetre els fidels a l'Arxiconfraria, està reservada a l'Orde dels Menors Conventuals. Els demés religiosos, encara que pertanyin a les dues branques restants del primer Orde franciscà –Menors Caputxins i Menors de la Unió Lleoniana– i els sacerdots del clero secular, han d'obtenir l'esmentada facultat del Rm. P. General dels Menors Conventuals. Però els superiors dels Caputxins tenen, per rescripte Apostòlic del 14 desembre 1904, la facultat d'erigir

exteriorment i, força sovint, *els* i *les* que havien professat als ordes tercers, ocultaven llur hàbit de penitència (reduït ja a un simple i minúscul escapulari), sota les robes més vistoses i mundanes. L'any 1620, la Congregació de Bisbes i Regulars exigí el consentiment dels superiors majors franciscans i també de l'ordinari diocesà per a poder vestir, de manera habitual, als professors i professores del terç orde que ho demanessin l'hàbit complet.²⁴ Amb l'abarrocament dels costums socials —especialment a partir de les concessions atorgades l'any 1704 pel papa Climent XI—, aquest escapulari dels tercerols es reduí a la mínima expressió visible, fins a assolir les dimensions actuals dels dos petits retalls rectangulars de tela de color castany.

Durant els segles XVII i XVIII, els grups terciaris de la Barcelona del Barroc, especialment els seglars franciscans vinculats espiritualment als framenors observants, encara tenien prescrit l'ús corporatiu de l'hàbit talar exclusivament en les cerimònies litúrgiques:

«Lo Hàbit dels germans ha de ser una túnica o sotanilla de color del Hàbit del Primer Orde, capa y sombrero del mateix, ab son cordó. Les Germanes vestiran així mateix Hàbit del mateix color ab son escapulari y cordó, sens ningun género de curiositat.»²⁵

Amb tot, durant l'època moderna, principalment al llarg del segle divuitè, la seriositat i el rigor de la professió religiosa en els ordes de

en les pròpies esglésies, previ consentiment de l'Ordinari, l'Arxiconfraria dels Cordigera amb les respectives indulgències i gràcies espirituals».

24. BHC, *Catalunya Franciscana* 1 (1923) p. 6-10, sobre l'hàbit dels terciaris el papa «Benet XIV, en la seva butlla *Paterna Sedis*, compta l'hàbit entre les notes distintives de la T.O. en contraposició a les simples confraries [...] El costum de portar l'hàbit enter en públic anà caient en desús amb el temps, contentant-se molts en vestir-lo interiorment, fins que Juli II, en 1508, per tal de suavitzar als terciaris aquest precepte de la Regla i diferenciar-los dels Religiosos del Primer Orde, reduí la forma de l'hàbit a una mena de gran escapulari format de dues llargues ales de quatre dits d'amplada, que cobrint respectuosament el pit i l'espalla arribessin fins a quedar lligades per el cordó [...] Des del 7 de novembre de 1620, quedà prohibit per la Sagrada Congregació de Bisbes i Regulars l'ús de l'hàbit complert, sense especial consentiment dels respectius superiors de l'Orde franciscà i especial llicència de l'Ordinari del lloc».

25. Cf. Vicenç SAPERA, *Joyell Preciós*, Barcelona 1714, f. 6: «De la forma del Hàbit».

penitència –en tots ordes, no només en el franciscà– anà degenerant, tal com ja hem dit més amunt, en una mena de devoció exterior que, força sovint, era motiu d’ostentació de la vida de pietat dels estaments aristocràtics i benestants essent, alhora, la pertinença al terç orde quelcom desitjat pels membres dels estaments menestrals de les ciutats com a sortida viable o camí d’accés a la promoció i al privilegi social.

Durant el segle XVII, el moviment d’atracció vers el terç orde franciscà s’havia generalitzat entre els diversos estaments de la societat atès el zel mostrat per les distintes branques del franciscanisme reformat hispà que, en el transcurs de la dissetena centúria, s’havien proposat la difusió i promoció del terç orde a través de les disposicions donades en els Capítols generals i provincials. Aquesta promoció del terç orde franciscà contribuï a enfervorir els ànims de l’aristocràcia d’arreu d’Europa, car els framenors que exercien la funció de confessor reial, van induir a vestir l’escapulari franciscà als sobirans i sobiranes de les dinasties règies de les cases d’Àustria, Savoia i Gonçaga, principalment. Per exemple, en temps de Felip III la cort reial hispana ingressà, en bloc, al terç orde franciscà. Felip III i la seva esposa Margarida d’Àustria mostraren una peculiar sensibilitat envers el franciscanisme, i gràcies al seu suport fou possible a Barcelona la fundació de les clarisses-caputxines²⁶ l’any 1599. L’ingrés de Felip III al terç orde motivà que, talment una *moda espiritual*, s’estengués entre els estaments nobiliaris el desig de professar semblantment en el terç orde franciscà. Així, alguns membres força destacats de les nobleses castellana²⁷ i catalano-ara-

26. Cf. Valentí SERRA DE MANRESA, *Les Clarisses-Caputxines a Catalunya i Mallorca: de la fundació a la guerra civil (1599-1939)*, Barcelona 2002, p. 239-258.

27. Aquesta puixança del terç orde durant la dissetena centúria i la gran acollida entre els alts estaments de la societat hispana resta reflectida en les obres de l’època. A guisa d’exemple, vg. Guillem BALET, *Sumari de la Regla y Ordinacions de la Tercera Orde de Penitència de nostre Pare Sant Francesch*, Barcelona 1646, Cap. X: «Catálogo dels Sants Canonitzats y Beatificats, y de moltas personas Illustres de dita Tercera Orde [...] En lo any de 1631 en sols la vila de Madrit passavan de sis mil personas las que militavan baix desta santa y venerable Tercera Regla de Penitència; y que en la Casa Real de Espanya, després del Rey Don Phelip III, que morí ab aquest sant hàbit, lo prengueren també lo Rey Phelip Quart, la Reyna Doña Isabel de Borbon, y los Sereníssims Infants Don Ferrando, y Doña Maria de Austria, que avuy és Emperatriu. Y finalment en Lisboa lo any 1645, en lo dia de S. Lluís Rey de França, la Reyna de Portugal muller de Don Joan Quart prengué lo hàbit desta Tercera Orde de Penitència, y ab ella lo prengueren no sols totes les damas de son Palacio, [sinó]

gonesa²⁸ seguint l'exemple de la casa reial s'anaren incorporant a la *milícia seràfica* del terç orde franciscà, i professaren personalitats destacades com ara el Conestable de Castella, Juan de Velasco; el comte de Lemos (a qui Miguel de Cervantes li dedicà el *Quixot*) junt amb la seva esposa Catalina de Zúñiga; així com també ho feren escriptors i artistes com: Cervantes, Calderón de la Barca, Lope de Vega i Murillo.²⁹

Cal assenyalar que, la creixença experimentada pel terç orde franciscà a partir del Capítol General dels framenors celebrat a Toledo l'any 1606, resta den certa manera explicada, tal com ja ho hem insinuat suara, per la possibilitat d'ascens social que ofería el fet professar la Regla Tercera i així assolir els privilegis eclesials amb algunes exempcions d'importància, ja que en la societat d'antic règim se solia equiparar els tercerols, força vegades, als membres de

també moltes senyoras de títol de aquell Regne, que és pera alabar a Déu, y animar als altres a que fassen lo mateix». El llibre, publicat a Barcelona el 1646, fa referència a la separació de Portugal i, curiosament, no parla de l'annexió de Catalunya a França. Cal esmentar, però, que la germana ministra de les terciàries era «La señora doña Hierònyma de Cardona», essent prou coneguda la fidelitat dels Cardona a la monarquia hispana.

28. Cf. Jaume ESTEVA, *Estrella Seráfica*, Barcelona 1739, p. 69: «De algunos hijos nobilísimos, santos y venerables de esta S[anta] T[ercera] O[rden] de Barcelona que la ennoblecieron y ensalzaron».

29. Hem vist els membres que integraven la Junta del V.O.T. de Barcelona l'any 1646 a través del llibret que feu editar Guillem Balet. Posteriorment, l'any 1667, quan Vicenç Saperà era Comissari i Visitador del V.O.T. dels framenors observants, sabem el nom dels membres de la Junta gràcies a les notícies aportades en el llibretó titulat *Joyell Preciós*, ff. 37-38, on s'indica que la Junta estava integrada per «Geroni de Novell, Cavaller: Ministre. Rev. Dr. Pau Puig-Rubí, pvre.: Discret Major. Rev. Francisco Briançó, pvre.: Discret. Rev. Ioan Moles, pvre.: Discret. Rev. Francesch Llevino, pvre.: Discret. Joseph Jover, donzell: Discret. Gaspar Matalí, mercader: Discret. Llorenç Font, vidrier: Discret. Vicent Fàbregues y Serrà, Ciutadà Honrat de Barcelona: Secretari. Don Olaguer de Erill y de Orcau: Sindich. Francesc Febrer, fuster: Vicari del Culto Diví». I, pel que fa a les dones: «La Senyora Maria de Boxadós y Gualbes, Ministra. Dona Maria de Iosa, Mestra de Novícies y Discreta Majora. Dona Petronilla Roger y del Paz, Discreta. Dona Maria Clariana y Dardena, Discreta. La Senyora Teresa Mora, Discreta. La Senyora Esperança Crexell, Discreta. La Senyora Marianna Trias, Discreta. La Senyora Mariàngela Gastany, Discreta». Després de la Guerra de Successió, el ministre del V.O.T. de Sant Francesc a Barcelona fou Lluís Ortíz de Velasco, administrador general de correus a Catalunya, tal com ho indicà el framenor Jaume ESTEVA, *Estrella Seráfica*, Barcelona 1739, f. 2.

l'estament eclesiàstic car, a voltes, fruïren del dret a ser judicats només per tribunals de l'Església.³⁰ Amb tot, en els manuals devocionals propis del terç orde editats en el període Barroc se solia indicar, ben explícitament, que: «los Tercers seculares no són exempts de llurs ordinaris Judges seculares, y los Frares y Monjas ho són com los demás Religiosos y Religiosas.»³¹ L'exempció impedia que, a semblança de convents i monestirs, la jurisdicció dels bisbes pogués intervenir en el règim interior de les congregacions del terç orde³² i, per això, els tercerols insistien a assenyalar els privilegis i concessions atorgats al terç orde, tot remarcant la gran quantitat d'indulgències i privilegis que gaudien els tercerols franciscans. Per exemple, hom pot llegir a guisa d'inventari, la relació d'aquestes indulgències i privilegis en el

30. El papa Lleó X, però, ja havia llevat la immunitat judicial als terciaris, tal com ho explicità el framenor Josep MONTEYS, *Via Sacra*, Barcelona 1699, p. 49-51: «que la Tercera Orden de Penitencia que instituyó N. S. P. S. Francisco en el estado secular se iguala a todas las Religiones Mendicantes en la comunicación de todas las Indulgencias, Privilegios y Gracias, exceptuando solamente lo que les quitó el Concilio Lateranense [durant el Concili Laterà V, 1517] *sub Leone X* [...] Lo que les quitó a los Hermanos de la Tercera Orden en el Concilio Lateranense es la inmunidad en quanto al fuero secular, determinándose que estuviessen sugetos a las cargas y contribuciones de las Repùblicas, y que el día de Pascua estuviessen obligados a recibir la Eucharistía en su Parroquia y los demás sacramentos de su cura, excepto el sacramento de la Penitencia. Y todo lo demás se les quedó confirmado». La fraternitat dels tercerols del convent de Sant Francesc de Barcelona havia acordat l'expulsió d'aquells que ingressaven al terç orde només per l'afany d'assolir privilegis, tal com ho exposà Vicenç SAPERA, *Joyell Preciós*, Barcelona 1714, f. 25: «Los Germans y Germanes que pretenen eximir-se de la jurisdicció Eclesiàstica i Secular i de pagar delmes o tributs que los demás feels vassalls de Sa Magestat estan obligats a pagar, o pretenen altres privilegis extraordinaris, contravenint al que ordena lo Concilio Lateranense y lo Papa Lleó dezè, dehuen ser excluïts del Orde, y lo Papa Sinto iv [: Sixte iv !] posa excomunicació contra los Religiosos que per açó los ajudaran».

31. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, Barcelona 1714, f. 14-19. Tanmateix, les beates –terciàries seglars amb vot de castedat que, sovint, solien viure comunitàriament–, sí que gaudien del privilegi d'exempció: «Las Beatas que feyen vot de castedat baix dita Regla del Papa Nicolau IV, las quals gozaven també de dita exempció, encara que fossen merament seculares [: verges consagrades] y no visquessin collegialment»; (Ibid., f. 18).

32. BHC, *Fulla Seràfica* núm. 71 (juny 1913) p. 547: «Privilegi d'Exempció. Els Terciari Franciscans, aixís com les Ordres Relligioses, estan lliures de la jurisdicció dels bisbes en lo que pertoca al règim interior de l'O. T. com la vestició de l'hàbit, professió, expulsió, eleccions, dispensa de la Regla. No són de la incumbència dels Prelats Diocesans, sinó dels Generals, Provincials i Guardians».

Butllari de las Indulgèncias y Gràcias de la Tercera Orde de Penitència de N. P. S. Francesch, o també en el llibret titulat *La Venerable y Esclarecida Orden Tercera; sus grandes excellencias, Indulgencias y Privilegios*.³³

Aquest conjunt d'indulgències i privilegis, tanmateix, no eren pas per a tothom, puix que l'accés al terç orde restava vetat als que eren suspects d'heretgia o bé als que eren descendents de moriscos o de jueus. En el capítol primer de la Regla que professaven els terciaris franciscans, en el text de la versió catalana emprat durant tot el segle divuitè, hom hi llegeix una acurada descripció del «modo de examinar als que volen entrar en aquesta orde»:

«Determinem, que los que tindrán de ser rebuts á aquesta forma de vida, sian primerament examinats de Fé Catòlica y Obediència a la S[anta] Iglésia y, si fermament la professan y crehuen, podrán segurament ser admesos a dita Orde. Però guardi's cuydadosament lo no admetrer en manera alguna á aquesta Orde algun Heretge ó suspitós de heretgia, ni á ningùn que estiga infamat. Y si's trobás [h]aver-se rebut alguns dels dits, sia quant antes presentat als Inquisidors de la heretgia, perque lo castigant.»³⁴

33. Els subtítols, amb referències als privilegis del terç orde, els hem extret d'alguns devocionaris d'època com ara el de fra Antoni ARBIOL, *Los Terceros Hijos del Humano Serafin. La Venerable y esclarecida Orden Tercera de Nuestro Seráfico San Francisco. Refiérense sus gloriosos Privilegios, Regla, Leyes, Estatutos y Sagrados Exercicios; sus grandes Excellencias, Indulgencias y Privilegios Apostólicos*, Saragossa 1697; ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seráfich. Butllari de las Indulgèncias y Gràcias de la Tercera Orde de Penitència de N. P. S. Francesch*, Barcelona 1705; Vicenç SAPERA, *Joyell Preciós y adorno de l'ànima devota. Conté la Regla, Ordinacions, Exercicis, Gràcies é Indulgèncias de la Venerable Orde de Penitència de N. P. S. Francesch*, Barcelona 1714, f. 82-83: «De les gràcies y Indulgències que gosan los de la Tercera Orde».

34. Cf. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seráfich*, p. 31-33. Semblantment, els terciaris adscrits als franciscans observants seguien aquestes mateixes disposicions a l'hora de rebre nous candidats al terç orde; vg. G. BALET, *Sumari de la Regla*, f. 48: «Si saben que lo pretendent, ni dits sos pares y avis, sian estats, o sian Moriscos, Moros o Jueus en sa lley, ni sian estats penitenciat per lo Sant Ofici»; V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 5: «De la informació [que] se ha de rebre dels qui han de entrar en dita Tercera Orde: los qui han de entrar en dita Tercera Orde, han de ser no suspects de error algun, y si algú dels admesos tindrà, o [h]aurá tingut algun temps estos defectes, sia en continent expellit della, y denunciat al Sant Ofici de la Inquisició per a ser castigat».

A continuació d'aquestes prescripcions legislatives, hi constaven els comentaris del comissari del terç orde, qui assenyalava que «la averiguació no és menester quan ja consta y és persona coneguda y de il·lustre sanch».³⁵ A propòsit d'aquesta mateixa qüestió, en una edició saragossana de la Regla dels tercerols franciscans de l'Aragó, el glossador del text es mostrà encara molt més afinat a l'hora d'explicar la manera de redactar les informacions per a rebre els candidats al terç orde:

«Quando el que desea tomar el hábito de esta Venerable Orden Tercera, fuere Señor o Señora de título, caballero o sacerdote de notoria nobleza, familiar del Santo Oficio, ú de conocida calidad por su estado, o si fueren hermano ó hijo de otros hermanos de la Tercera Orden, se pueden omitir las informaciones que dispone la Regla».³⁶

Més endavant, en aquest mateix text legislatiu saragossà hi fou incorporada una nova limitació referida als qui, de manera *interessada*, sol licitaven l'admissió al terç orde com a *modus vivendi*: «No se deve conceder el hábito a persona alguna que no tenga oficio o hacienda con que sustentarse para que no sea ocasión de murmurar en los pueblos para mendigar y ser gravosos a los demás.»³⁷ La Regla dels tercerols franciscans mantingué en el transcurs de tota l'època moderna la prohibició que venia del temps medieval que impedia als terciaris poder emprar armes en temps de guerra, ja que només amb un permís molt especial podien usar armes per a defensa de la Fe i de la Pàtria.³⁸ La legislació del terç orde també prohibia portar armes com a lluïment i com a signe visible de pertinença a un estament poderós; tanmateix, com que llavors hi havia molts nobles i cavallers que havien professat en el terç orde, i justament aquest estament nobiliari s'identificava

35. Cf. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràfich*, p. 34: «se nota que en terras no suspiotas de heretgia, o no havent-hi circumstància que induesca rahonable suspiota, no és necessari lo tal examen».

36. Cf. A. ARBIOL, *Los Terceros Hijos*, Zaragoza 1706, p. 20.

37. Cf. A. ARBIOL, *Los Terceros*, p. 21. A més, vegeu V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 23: «per ningún cas se done lo hàbit [del V.O.T.] á persona que no tinga ofici per sustentar-se, perque demanant almoyna no'ns fassan onorosos á la República».

38. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 7: «No poden portar armes ofensives sinó ab llicència del Ministre y per defensa de la Santa Fe Catòlica y de la Pàtria».

precisament amb el lluïment ostentós de l'espasa, en la Regla usada pels tercerols a Catalunya no es considerà una prohibició el fet de portar espasa quan, aquesta arma, indicava la pertinença a l'estament nobiliari: «quan se prohibeixan las armas, [la Regla] no parla de las armas comunas, que serveixen de adorno, com las espasas.»³⁹ En aquest mateix sentit, en els estatuts generals que s'aplicaven a les fraternitats dels tercerols d'Aragó i de Castella, a propòsit de si era lícit, o no, als terciaris de portar armes, determinava que: «Aquellos Hermanos de esta Orden [Tercera], aunque sean de aquellos que se les permite llevar el hábito descubierto, puedan ceñir espada, porque este género de armas se ha reducido a decencia y ornamento de los hombres.»⁴⁰

Tot i algunes mitigacions introduïdes en la interpretació de l'observança de la Regla Tercera, les obligacions espirituals i caritatives dels terciaris restaren, tanmateix, força ben delimitades:

«Oygan cada dia Missa, si cómodament podian, y cada mes junten-se tots á ohir Missa solemne en la Iglesia o lloch ahon los Ministres ordenarán; y cada hu dóna un diner al que diu Missa, lo qual júntia dita cantitat y la repartesca degudament en[t]re los germans i germanes pobres, y principalmente entre los malalts, y als difunts que no tenan las exèquias dels funerals.»⁴¹

Als tercerols, se'ls recomanava la comunió freqüent⁴² i, a més, tenien prescrits un seguit de dejunis al llarg de l'any, tal com ho posà en relleu el P. Vicenç Sopera en el devocionari titulat *Joiell preciós*:

39. Cf. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràfich*, p. 31. A propòsit d'usar o no armes els tercerols, escriví HILARI DE PARÍS, *Liber Tertii Ordinis*, p. 667-668: «Impugnationis arma secum Fratres non deferant, nisi pro defensione Romanæ Ecclesiæ, Christianæ fidei, etiam terræ ipsorum aut de suorum, licentia ministrorum». És a dir, que amb permís dels ministres locals, durant l'època moderna (a diferència dels segles medievals), els terciaris podien servir-se de les armes per a defensar la pàtria o bé la fe catòlica.

40. Cf. A. ARBIOL, *Los Terceros*, p. 29.

41. Cf. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràfich*, p. 40-41.

42. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós* f. 39-40: «Encara que és veritat que la Regla assenyala sols las Tres Pasquas principals per la comunió [Nadal, Pasqua de Resurrecció i Pentecosta], se's ordenat que tots los quarts diumenges del mes hi hage comunió general per que vagen més ben disposats á la Professó del Via-Crucis que's fa totes les tardes dels dits diumenges. Cada quart diumenge [hi ha] Missa de Comunió General a l'altar de N. Senyora de la Concepció de los claustros del Monastir de St. Francesch, confessant y combregant en dita Missa ab molta devoció».

«Dilluns y Dimecres no han de menjar carn sens necessitat, sinó és que en dits dias hi [h]agués festa principal [...] Tots los divendres del any dejunaran, salvo lo dia de la Nativitat del Senyor si cau en divendres. De Tots Sants a Pasqua dejunaran los dimecres y divendres; y desde Sant Martí a Nadal tots los dias exceptuadas las Germanas prenyadas y treballadors.»⁴³

Per tal de vetllar el compliment de les obligacions espirituals preceptuades per la Regla hi havia l'ofici de zelador que, en el text directori publicat l'any 1697 per a la ciutat de Saragossa ens descriu la seva funció:

«El oficio de Zeladores, es mirar con prudencia, secreto y caridad el modo con que viven los Hermanos, y como guardan la Regla y las Constituciones; y si algunos en estas cosas faltaren con frecuencia y mal exemplo, avise al Ministro, para que ponga remedio. Y nótese que no deven zelar en orden a las mugeres casadas, porque esto pertenece a sus maridos.»⁴⁴

Els tercerols també tenien reglamentada la pràctica d'algunes obres caritatives en bé del proïsme, com ara algunes visites mensuals a la presó i hospital de la ciutat de Barcelona:

«Se'n aniran a les cambrades y acudint a lo millor que puga, los rentaran los peus, mans y cara donant-los algun regalo del que portaran previngut [...] Acabada la visita se'n aniran tots junts a la Iglesia o Capella de dit Hospital y allí diran la Salve per dits malalts. Ab la mateixa forma se ajuntaran nostres germans un dia cada mes per anar a visitar los presos y encarcelats, tenint preparada alguna almoyna de pa y vi, y fer-los fer per algunas Germanes [del V.O.T.] una olla acomodada.»⁴⁵

43. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, ff. 6-7: «De la abstinència i dejuni». Tanmateix, en el f. 10 hi llegim: «lo Visitador per causa justa pot dispensar en los dejunis y altres austeritats de la Regla».

44. Cf. A. ARBIOL, *Los Terceros*, p. 44.

45. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, Cap. XI, f. 54: «De la visita a l'Hospital»; Cap. XII, f. 56: «De la visita a la Càrcel». Sobre aquesta acció assistencial dels tercerols franciscans, vegeu Valentí SERRA DE MANRESA, «Algunos aspectos caritativo-asistenciales de las Órdenes Terceras», *Memoria Ecclesiae* XI (1997) p. 91-95.

En el transcurs dels segles XVII i XVIII, en el capítol quart de la Regla del terç orde, s'hi mantingué la prohibició medieval de no anar als tercerols a balls i festes,⁴⁶ ni assistir als tercerols a les curses de braus: «sia-los totalment prohibit lo anar á convits deshonestos y veurer comèdies, córrer los bous, duelos, jochs ó dansas».⁴⁷ Els estatuts generals del terç orde de la ciutat de Saragossa –als quals ja ens hem referit a tall de comparació–, no parlen pas explícitament de les curses de braus i, deixen oberta als tercerols la possibilitat de participar als convits nupcials de parents pròxims i d'amics molt íntims:

«En ninguna manera vayan a combites, autos, juegos, danzas ni comedias profanas. No se les prohíbe el hallarse en los casamientos de sus deudos y amigos, donde se solemnizan con la gravedad y la modestia debida.»⁴⁸

Amb aquest article no podem pas aproximar amb massa detallisme la vida *ad intra* del terç orde català en els segles del Barroc: estructuració, funcionament i càrrecs,⁴⁹ i hem de limitar-nos a esmentar que, segons preceptuava el capítol XIX de la Tercera Regla, els càrrecs de la junta del terç orde no eren vitalicis i s'havien de renovar: «donant-se los ofícis per temps limitat, y ningún Ministre sia perpetuo, sinó

46. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, Cap. IV: «No han de anar á convits, comèdies, jochs, danças ni altres vanitats, ni gastar diners en això».

47. Cf. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràfich*, p. 36.

48. Cf. A. ARBIOL, *Los Terceros*, p. 25. En canvi, a semblança del Principat de Catalunya, en la *Regla de Penitentes* per al terç orde de Cadis, publicada l'any 1766, es prohibia, a més, l'assistència dels tercerols a les curses de braus: «A todos los Hijos de este Orden [Tercero] prohíbe el Santo Padre el ir á Comedias, Toros, Danzas y fiestas».

49. Els oficis i càrrecs del V.O.T., els trobem descrits, àmpliament, en l'obra *Jardí Seràfich* del caputxí Atanasi de Barcelona. Els més importants d'aquests càrrecs eren: Ministre, Discrets (o consellers), Secretari, Mestre de Novicis, Sagristà, Infermers, Zeladors, Andadors (o avisadors, encarregats de comunicar les variacions en els horaris, actes extraordinaris, etc). Les terciàries tenien els mateixos càrrecs. També aquesta càrrecs són descrits pel framenor Vicenç SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 16: «Per quant lo Capítol 15 de la Regla no assenyala quins ni quants han de ser los ofícis de la Ordre [Tercera], declaram ser los següents: Comissari, Visitador, un Ministre y un Secretari, sis o vuit Discrets, un Síndich [o Tresorer], Vicari de Culto [o Sagristià] y un Mestre de Novicis. Y entre les Germanes, una Ministra, sis o quatre Discretas y una Mestre de Novícies».

per cert temps determinat».⁵⁰ Pel que fa a l'organització i govern de les congregacions del terç orde només indiquem que, a semblança dels framenors, o primer orde, el sistema de decisió i govern dels tercerols era a través dels Capítols triennals, en els quals es prenién els acords més importants, i on es renovaven els càrrecs de la junta. Es recomanava que els tercerols no es neguessin a acceptar els càrrecs confiats pels germans sense una causa justa que n'impedís l'acceptació, i que aquests càrrecs s'exercissin pel temps fixat, responsablement i de manera acurada.

A cada congregació o fraternitat del terç orde hi havia un ministre local (un home per a les fraternitats masculines, i una dona per a les femenines), amb els respectius consellers o discrets, en nombre de quatre (a les fraternitats més grans eren, però, sis o vuit els consellers).⁵¹ A més dels que ja ho eren per dret: ministre, secretari, tresorer o síndic, i mestre de novicis, també els dos andadors (o avisadors), el sagristà, els dos infermers i els dos zeladors, solien formar la junta local del terç orde. El germà i germana ministre havien de vetllar pel bon compliment i la puntual observança de la Regla, pel bon funcionament de la junta, i controlar les despeses i els ingressos.

El mestre de novicis era un dels càrrecs més importants, car incidia directament en la formació dels nous candidats, que eren preparats per a la santedat en la vida ordinària.⁵² Per això, força sovint, aquests mestres de novicis dels tercerols eren sacerdots seculars que havien professat al terç orde. També, força vegades, aquests sacerdots seculars feien la funció de germà ministre, especialment en la represa del terç

50. Cf. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràfich*, p. 42. S'ha d'esmentar, a tall d'exemple, que els tercerols ubicats al convent barceloní de Sant Francesc, vinculats als framenors observants, feien les eleccions el dia de l'Ascensió del Senyor, i renovaven els càrrecs cada trienni, cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 31: «La elecció del Ministre y Ministra, Discrets y Discretas, se farà lo dia de la Ascensió del Senyor, de tres anys en tres anys” i, pel que fa a la reelecció del Ministre disposava que: “Lo Ministre y Ministra que [h]auran acabat son ofici, no poden ser elegits per lo trienni següent, sinó que resten per aquest trienni Discrets Majors, com a més enterats de les coses de l'Orde [Terçer]; però passat el trienni po[d]ran ser elegits altre vegada *ad libitum* dels Germans o Germanas»; (Ibíd., f. 34).

51. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 27: “Los Discrets han de ser sis dels [germans] més graves, y si és possible de tots los estaments [de la societat]”.

52. BHC, *El Apostolado Franciscano XXVIII* (1941) p. 103-104: «En este año de noviciado, habrás de demostrar que es leal tu propósito de caminar derecho por esta senda que has elegido en la vida, y que es la que ha de llevarte a la santidad».

orde ran de la restauració de la vida caputxina; per exemple, el beat Josep Samsó fou ministre de la fraternitat del Terç Orde de Mataró⁵³ els anys 1921-1936.

El germà secretari de cada fraternitat o congegació de tercerols tenia la responsabilitat de redactar les actes de la junta i de mantenir al dia el llibre de vesticions i professions.⁵⁴ El tresorer havia de custodiar les almoines, pagar les despeses i administrar els béns de la fraternitat, sempre en diàleg amb el germà ministre. Els que tenien l'ofici d'infermer havien de visitar els terciaris malalts, assistir-los en les seves necessitats, i procurar que morissin amb la recepció dels sagraments de l'Església. Els andadors,⁵⁵ en una època en què no existia el telèfon i quan el correu postal era molt poc habitual, tenien la missió de trametre els avisos *vivo oraculo vocis* de les celebracions i actes congregacionals a tots els membres, principalment avisar-los de l'hora dels enterraments.⁵⁶ Pel que fa als zeladors, aquests vetllaven junt amb el ministre local i amb el pare comissari o consiliari, per al recte compliment de la Regla, de tal manera que els terciaris desobedients i perjudicials a la vida de fraternitat franciscana seglar, eren amonestats fins a tres vegades a mantenir-se dins les obligacions contretes amb la professió de la Regla i, si no s'esmenaven, eren expulsats del terç orde.⁵⁷ Eren

53. Cf. V. SERRA DE MANRESA, *El Terç Orde dels Caputxins*, Barcelona 2004, p. 239.

54. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 28: «Lo Secretari se elegirà que sie expert en escriuer y comptes, lo qual continuarà tot lo que se farà en dita Tercera Orde, [y anotarà els] noms dels dels qui entraran y professaran, tant hòmens com donas, y portarà lo compte del depòsit».

55. Aquest era l'únic càrrec que solia ser remunerat econòmicament, vegeu V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 30: «al qual [Andador] donaran algun salari per subvenció dels treballs [que] té entre any. Lo mateix faran las Germanes en ordre a la Andadora, y perque en esta ciutat [de Barcelona] és tan gran lo número de dites germanes, que és impossible poder complir una sola Andadora, podran ser dues o més».

56. Els terciaris tenien especial obligació d'assistir a les exèquies dels seus germans de congregació, vegeu V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 42: «De la assistència als enterros Tenen obligació los Germans y Germanas avisats per lo Andador, d'acudir a qualsevol Iglésia ahont se enterra lo Germà o Germana difunt; y lo aguardarán en la porta de la Iglesia y lo aportarán fins al lloch [que] ha de estar mentres se diu lo ofici, y acabat lo ofici tornaran [a] portar lo cos fins en lo lloch ahon ha de estar enterrat, y pregaran per ell conforme diu lo Capítol XIII de la Regla».

57. Ho tractà el caputxí AGAPITO DE SOBRADILLO, *La Tercera Orden de San Francisco, según el Código de Derecho Canónico*, Santander 1935, p. 176-180: «Salida de la Tercera Orden por expulsión».

amonestats els tercerols que participaven en balls i espectacles immorals, o bé menaven una vida massa escandalosa o poc exemplar. Aquestes exigències, que es mantingueren fins a temps ben recents –fins a la vigília de la publicació de les noves Constitucions, l'any 1957– tal com es pot palesar encara en aquest text de l'any 1948:

«Las faltas por las cuales deben ser expulsados los incorregibles son: danzas y espectáculos peligrosos, vicios de lascivia, lecturas inmorales, embriaguez, falso testimonio, trabajar en días festivos, odios, disputas escandalosas, faltas de respeto a los superiores o cargos de la Tercera Orden, sembrar discordias, en fin, todo aquello que redunde en deshonra o perjuicio de la Congregación.»⁵⁸

L'assistent espiritual o consiliari —anomenat en la documentació d'època el *Pare Comissari*— solia ser un sacerdot caputxí del primer orde (o dels framenors observants, si la congregació era adscrita a algun de llurs convents del Principat). Quan la fraternitat de terciaris era ubicada en alguna parròquia allunyada del convent de caputxins, el rector del poble solia tenir cura de l'animació espiritual dels tercerols.⁵⁹ En temps més recents, aquest consiliari rebia el nom de *Pare Director*,⁶⁰ el qual sempre havia d'actuar amb el vist-i-plau del Comissari del terç orde, responsable de totes les congregacions de tercerols adscrites a una Província (que sempre era un sacerdot caputxí, o franciscà pel que fa als tercerols d'obediència observant), encarregat de coordinar totes les fraternitats de terciaris de la Província religiosa i, ocasionalment, de visitar-les canònicament amb la comesa explícita de vetllar per l'observança de la Regla del terç orde, d'amonestar

58. BHC, *El Terciario Franciscano* 41 (1948) p. 46.

59. Durant els segles XVII i XVIII es produí una «clericalització» en la direcció i govern de les fraternitats del V.O.T, de tal manera que algunes aconsellaven que el germà ministre fos un sacerdot secular profès del terç orde com, per exemple, el cas de Barcelona, vegeu V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 27: «Lo Ministre sia Sacerdot, profès del Orde [Tercer] y persona grave; y si [el Ministre] és Secular, sia de qualitat y bon exemple, advertint que no ha de ser elegit ningún en Ministre que primer no sia estat Discret».

60. Cf. AGAPITO DE SOBRADILLO, *La Tercera Orden*, p. 73: «Se llama Director al sacerdote encargado de regir inmediatamente cada una de las hermandades, y Capellán, el encargado de oficiar en las funciones propias de la hermandad. De ordinario el que desempeña el oficio de director es al mismo tiempo capellán».

el compliment dels deures propis dels franciscans seglars i, en el cas de convenir, d'imposar penitències correctives. Es procurava que aquesta visita es fes cada any, o bé durant el trienni,⁶¹ i es recomanava no canviar gaire sovint els directors de les congregacions; recomanació que es mantingué fins a temps ben recents.⁶²

Tot i que en el transcurs dels segles XVII, XVIII i XIX, s'ha de parlar d'una forta davallada en el vessant penitencial i espiritual dels membres del terç orde franciscà, tampoc no es pot afirmar rotundament que tots els actes practicats en la vida congregacional del terç orde fossin buits d'espiritualitat i que només fossin cerimònies externes; al contrari, existiren en diverses poblacions del Principat grups de terciaris molt exigents en la vida espiritual i en les pràctiques ascètiques, àdhuc durant el segle XVIII, quan encara era força perceptible la participació de terciaris i terciàries a moltes iniciatives eclesials d'assistència social i caritativa.

Pel que fa a la fidelitat i constància en la pràctica de les observances més amunt al·ludides, volem esmentar, a tall d'exemple, el cas de la fraternitat franciscana seglar de la població d'Olot (en el bisbat de Girona) on, al llarg de tota l'època moderna, els terciaris olotins vinculats al convent dels frares manifestaren una gran exigència espiritual i una gran radicalitat en l'observança penitencial. Cada diumenge, els tercerols d'Olot s'aplegaven per a la pregària en comú: les germanes a les tres de la tarda i, seguidament, els germans a les quatre. Una volta congregades les germanes de la fraternitat franciscana seglar, el religiós que feia d'assistent espiritual girava el rellotge de sorra –d'una hora de duració– i començava, tot seguit, la funció litúrgica amb la recitació de la corona franciscana a la Mare de Déu,⁶³ seguida

61. Els tercerols de Barcelona adscrits als framenors observants tenien la Visita Pastoral, cada any, el quart diumenge de Pasqua, vegeu V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 42: «De la Visita Anual. La dominica quarta passada Pasqua, si's troba present lo Pare Visitador, quant no altre dia lo que li aparaxerà, propose la Visita y lo següent Diumenge té lo Capítol de Culpas dels Germans y la Dominica següent de les Germanes, al qual Capítol dehuen tots acudir per a complir la penitència que'ls serà donada per les faltes y descuyts que [h]aurán comesos entre any».

62. Cf. AGAPITO DE SOBRADILLO, *La Tercera Orden*, p. 84: «No está determinado el tiempo que pueden durar en su oficio el Director y Capellán. En general no conviene mudar con frecuencia de Director. Muchas veces la causa de que las hermandades no estén florecientes es la excesiva mudanza de Directores».

63. Els orígens històrics d'aquesta pràctica de pietat els explicà el framenor

de les lletanies, l'estació al Santíssim i els «Parenostres del cordó»,⁶⁴ amb la duració d'una mitja hora. Després encara es feia mitja hora més de meditació, o bé s'escoltava una plàtica que acabava a tres quarts de quatre i, seguidament, es procedia a la cerimònia de l'adoració de la Creu. Sense interrupció, a les quatre de la tarda s'iniciava la funció dels germans, en la qual es procedia de la manera següent: arribats al punt de les quatre, un germà terciari prenia una testa de calavera a una mà, i a l'altra hi duia un ciri encès i, agenollat, es col·locava a la porta de la capella del terç orde olotí on, amb exhortacions pietoses sobre la mort i la vanitat del món, a través de l'espiritualitat del *memento mori*, convidava els germans a entrar devotament i amb compunció dins la capella. Els tercerols, a mesura que entraven, feien postració a terra mentre recitaven «Oh Altíssim Déu meu, ací hi ha postrada aqueixa ànima pecadora», etc. L'assistent espiritual, després de girar el rellotge de sorra, iniciava la funció tot dient: *Domine labia mea aperies*, i mentre els terciaris s'anaven col·locant reverentment als llocs respectius (sempre per ordre d'antiguitat, segons la professió), el celebrant feia l'aspersió al volt de tota l'Església. Tot seguit es recitava el *Pater noster* i *Confiteor Deo* i, una volta resat el *Veni Sancte Spiritus*, començava el temps de meditació. Acabat aquest temps d'oració mental, els germans terciaris feien la pràctica penitencial dels assots o deixuplina, a la mateixa església, en comú i a les fosques⁶⁵ mentre recitaven les oracions pròpies assenyalades en el directori o devocionari.⁶⁶ En aca-

Jaume ESTEVA, *Estrella Seràfica*, Barcelona 1739, p. 422. Sobre com resar aquesta devoció franciscana, vegeu a l'APCC, *Devocions Llig. A-5-27, Método per resar la corona a M[aria] SS[antíssima]*, s.d.

64. Aquesta era la pregària pròpia dels terciaris —inicialment per als que no sabien llegir— en substitució de la recitació de l'ofici diví, vegeu V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 7-8: «Diguin lo Ofici Diví, y los qui no saben llegir, diran per Matinas dotze vegadas lo Pare-Nostre ab Glòria Patri, y per cada una de las horas [canòniques] set vegadas lo Pare-Nostre y Glòria Patri y dos vegadas lo Credo; que tot ve a ser cinquanta quatre Pare-Nostres, set vegades lo Glòria Patri y dos Credos».

65. Una bona descripció de com es desenvolupava aquesta pràctica penitencial durant els segles XVII i XVIII, l'oferí Guillem BALET, *Sumari de la Regla*, f. 66: «y després de [h]aver estat un rato en contemplació meditant lo que se ha llegit, se amagarà lo llum hi es tindrà disciplina mentre dura lo Psalm del *Miserere*».

66. És a dir, el devocionari que preparà el P. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràfich*, Barcelona 1705; que comptà amb diverses edicions que foren estampades al llarg del segle XVIII.

bar, mentre s'endrecaven la roba, deien uns Parenostres pel Sant Pare, pels governants i per la prosperitat i expansió del terç orde. Immediatament, encesos ja els canelobres dels altars, els tercerols resaven l'estació al Santíssim, o bé els «Parenostres del Cordó», i es procedia a l'adoració de la Creu, tal com es feia el Divendres Sant fins la reforma litúrgica del Concili Vaticà II. Aquesta cerimònia de l'adoració de la creu es desenvolupava així: el frare caputxí que feia d'assistent espiritual, a peu descalç, col·locat al final de l'església, feia una postració mentre recitava l'oració *Adoramus te, Christe*, a la qual responien els terciaris; alçat el caputxí i situat a la meitat de l'església feia una altra postració igual que l'anterior, i finalment, la tercera la realitzava davant mateix del Sant Crist que s'havia col·locat, per a l'adoració, davant l'altar. Tots els terciaris procedien igual, de dos en dos, des del final de l'església. Quan s'acabava l'adoració de la Santa Creu sortien devotament de la capella i, un d'ells, prenent novament la calavera i el ciri (recordem la virulència de les pestes olotines del segle dissetè), s'agenollava a la porta, i repetia les mateixes jaculatòries i invocacions fetes a l'entrar.

Aquest pietós exercici de l'adoració de la creu i de la deixuplina entre els tercerols de Barcelona, subjectes als framenors observants, en comptes del diumenge, més encertadament que no pas els tercerols d'Olot, tenia lloc cada divendres. Fra Vicenç Sopera oferí aquesta descripció de com s'ha de desenvolupar la cerimònia:

«Los divendres, al pondre's el sol, se junten los Germans [terciaris] en dita Capella, així Eclesiàstichs com Seculars, y posada una taula que per dit efecte se té, ab una cadira y un Sant Christo sobre la taula ab dos candeleros ab ciris encesos, llitg [llegeix] lo Pare Comissari una meditació de Fr. Luis de Granada ú Fra Pere de Alcántara, ó altres y si li apar anyadir algunes breus paraules per mourer més los cors dels Germans, y tenen un rato de oració mental. Després fa senyal lo Pare Comissari y amaguen lo llum y fan la disciplina cantant lo Psalm *Miserere* ab les oracions acostumades, y tret lo llum se fa la estació del Santíssim Sagrament ab los braços en creu, y se dóna fi al acte ab un respons per los difunts. En est acte o exercici dehuen acudir tots los Germans.»⁶⁷

67. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, ff. 45-46: «Exercicis dels Divendres».

Al convent de caputxins d'Olot en el quart diumenge de cada mes hi havia exposició solemne del Santíssim a les tres de la tarda⁶⁸ i, seguidament, a les quatre es practicava el Via Crucis acabant amb l'adoració de la Creu, tal com es feia cada diumenge. La pràctica del Via Crucis, a més, tenia lloc tots els divendres de l'any i, de manera molt més solemne pels carrers, la tarda del diumenge de Rams i, àdhuc per les festivitats de la Santa Creu de maig i de setembre. Cada segon diumenge, les terciàries, tenien una missa de comunió general a les vuit del matí (i els homes cada quart diumenge), on hi havia una plàtica a càrrec de l'assistent espiritual. Immediatament abans de combregar, els tercerols feien un acte d'humilitat postrant-se a terra (recordem que l'influx de l'espiritualitat jansenista apartà els fidels de la comunió freqüent), tot dient: «Perdoneu, germans, les moltes ofenses i escàndols que us havem donat» i llavors, devotament, s'atansaven a rebre la Sagrada Comunió. De tant en tant se celebraven misses anomenades *de comunió general*, les quals solien coincidir amb els dies de gran solemnitat, on acostumaven a combregar els membres del terç orde. Aquestes solemnitats on hi havia missa de comunió general eren: Nadal, Pasqua, Pentecosta, festes dels Sants Patrons del terç orde (Sant Lluís de França i Santa Elisabet d'Hongria), la solemnitat de la Puríssima i, també, junt amb la comunitat dels frares caputxins, els tercerols celebraven litúrgicament, i amb gran esplendor, les festes de Sant Francesc d'Assís, Sant Antoni de Pàdua i Sant Feliu de Cantalici.

Durant els dies de carnestoltes, els terciaris organitzaven funcions de desgreu amb l'exposició del Santíssim i amb prèdiques adients. Amb la no assistència a aquestes pràctiques pietoses, suara esmentades, la junta directiva del terç orde d'Olot era molt severa: bastaven tres

68. Aquesta Exposició del Santíssim, entre els tercerols barcelonins, tenia lloc cada primer dimecres de mes amb una cerimònia de gran relleu i amb la presència dels músics cecs de la Boqueria, tal com ho relatà V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 45: «En la ciutat de Barcelona tenim ordenats los Dimecres del mes en esta forma: lo primer [dimecres de mes] se té lo Santíssim Sagrament patent desde les tres horas de la tarda fins a cerca de les sis, y en est espay se té tres quarts de oració mental, y toquen los Ciegos la música sorda, que tot mou gran devoció, cantant las lletras devotas y se resa la Corona á la Mare de Déu y després los Ciegos cantan las Lletanias ab un to molt devot y se dóna fi a l'acte reservant lo Santíssim Sagrament y dient en últim lloch un respons per las ánimas. Lo segon dimecres se donen los hàbits [...] lo quart dimecres se llitg la Regla y Ordinacions».

faltes no legitimades a la funció litúrgica per a justificar l'expulsió del terç orde, i no eren admesos a la professió de la Regla tercera aquells candidats al terç orde que, durant el temps de noviciat, s'havien comportat de manera poc edificant.⁶⁹

Semblantment, a la ciutat de Barcelona els tercerols del convent de Sant Francesc, vinculats als framenors observants, practicaven un solemne Via Crucis, de gran impacte visual pels claustres del convent:

«Tots los quarts diumenges del mes a las tres horas de la tarde se juntaran tots los Germans y Germanas en la Iglesia de Sant Francesch per a assistir a la Professó de la Via-Crucis que's farà per los claustros del Convent, y porque's vage ab la devoció y compostura religiosa que tal representació demana, se compondrà en esta forma: Primerament van tres sacerdots ab sos bonets lo un dels quals porte una creu de fusta llisa sens motllura alguna; los dos altres una collaterals ab una atxa en la mà. Luego segueixen las Germanas de dos en dos anant devant las novícias [y] las demás cadascuna per son grau, y en últim lloch las Germanas Discretas y Ministra; després dellas venen los Germans ab lo mateix ordre y concert, a la fi dels quals va un germà en lo mig de la Professó, vestit de una túnica de tela morada, cuberta la cara ab una cabellera y una corona de espinas en lo cap y una soga de espart en lo coll, carregat de una creu de quinze palms a imitació de la que portà Christo. A son costat aniran lo Pare Comissari y altre Religios. Luego seguirá la comunitat dels Religiosos y sacerdots de la Tercera Orde, ço és los Religiosos á mà dreta, porque los sacerdots [seculars] de la Tercera Orde no porten hàbit de cor. Dos dels Religiosos diran ab to baix y devot la Lletania.»⁷⁰

L'any 1725, el papa Benet XIII publicà una butlla de gran transcendència: la *Paterna Sedis Apostolicæ*,⁷¹ en la qual es declarà el terç orde franciscà un veritable orde religiós, distint de qualsevol confraria, «car té una Regla aprovada per la Santa Seu, noviciat,

69. La història i el desenvolupament dels terciaris olotins fou investigada pel P. BASILI DE RUBÍ, *Història del Terç Orde d'Olot. Compilació de documents*, Barcelona 1936.

70. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 40-41: «De la Professó de la Via Crucis del Dimarts Sant y altres que se oferiran entre any».

71. Vegeu el text a *Tertius Ordo* XVIII (1957) p. 15-22 i 60-67: «Constitutio *Paterna Sedis Apostolicæ* Benedicti Papæ XIII».

professió religiosa i hàbit.»⁷² Tanmateix, tot i la solemnitat d'aquesta declaració pontificia, a la segona meitat del segle XVIII s'encetà, tal com ja s'esmentava més amunt, una forta davallada en les exigències ascètiques i penitencials dels ordes tercers (i no només els franciscans) arreu d'Europa, originada, d'una banda, pel sorgiment dels nous reptes ideològics dels temps moderns amb tendència a la secularització i, per l'altra, per haver de superar els eclesiàstics i els tercerols les constants i excessives intromissions regalistes que dificultaven l'activitat i la vida dels ordes tercers vinculats als religiosos mendicants.

Pel que fa a les fraternitats del terç orde d'obediència caputxina en els territoris del Principat de Catalunya, l'impacte de l'ocupació napoleònica,⁷³ les exclaustacions, i la supressió dels ordes religiosos que culminà amb la desamortització de 1835, féu que moltes comunitats de terciaris quedessin sense l'assistència espiritual dels consiliaris i que, principalment per aquest motiu, entressin en un procés de notable decadència.

Durant aquesta anys tan difícils, abans i durant l'exclaustació, s'arribaren a estructurar amb membres del terç orde femení, nous instituts religiosos d'inspiració franciscano-caputxina, com ara la *Germandat de penitents menors del Pare Sant Francesc*, fundada l'any 1826 a Vic pel P. Esteve d'Olot i Joaquina de Vedruna que, finalment, disposició episcopal acabà convertida en la congregació de germanes Carmelites de la Caritat.⁷⁴

En aquests anys de la supressió de la vida religiosa, algunes

72. El Papa féu aquesta declaració solemne, car al llarg del segle XVII s'havia polemitzat molt a propòsit de si el V.O.T. era o no, un Orde veritable. Per exemple, Guillem Balet, en plantejar-se la qüestió hi donà aquesta solució: «que si bé dita Tercera Regla de seculars no és pròpiament vera Religió (: Orde), tampoch és sols confraria o germandat com altres, sinó que és verdadera Orde y Regla de penitència»; Cf. G. BALET, *Sumari de la Regla*, f. 22-23. Semblantment, vegeu V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 17: «dita Tercera Orde de Seculars no és pròpiament vera Religió, tampoch no és simple Confraria o Germandat com altres, sinó que és verdadera Orde y Regla de Penitència per las personas seculars qui volen viurer Religiosament y perfectament estant-se en sas pròpias casas».

73. Napoleó esguardà amb sospita les fraternitats del terç orde i, l'any 1810, publicà un decret de «supresión de todas las organizaciones terciarias, prohibiendo sus reuniones como peligrosas a la sociedad», segons el P. Lázaro IRIARTE, *Historia Franciscana*, València 1979, p. 531.

74. Cf. GUMERSINDO DE ESTELLA, «Las Carmelitas de la Caridad», *Verdad y Caridad* 2 (1925) p. 562: «Por consejo y orden del P. Esteban [de Olot], Doña Joaquina

fraternitats del terç orde, malgrat les dificultats del moment històric, es mantingueren força florents sota la direcció del clergat secular i, sobretot, amb l'animació de religiosos exclaustats del primer orde franciscà, com ara aquells grups de tercerols animats espiritualment pel framenor Ramon Boldú⁷⁵ i pel caputxí Josep Tous d'Igualada,⁷⁶ i que haurien d'esdevenir la sement de noves congregacions assistencials d'inspiració franciscana dedicades a l'ensenyament de les noies dels estaments populars i menestrals. Així, alguns dels grups de terciàries que superaren els anys difícils de l'exclaustració esdevindrien el plançó de noves congregacions assistencials d'inspiració franciscana i, també, serien el ferment de la represa extraordinària del franciscanisme seglar que, particularment, es desenvolupà durant el pontificat del papa Lleó XIII, a finals de la dinovena centúria, ran de la constitució *Misericors Dei Filius*,⁷⁷ publicada el dia 30 de maig de 1883, tal com ja vam posar-ho de relleu en estudiar la vida i projecció dels tercerols d'obediència caputxina en aquest període.⁷⁸ A l'apartat vinent tractem, a guisa de comparació,

[de Vedruna] visticó el Hábito de la Tercera Orden de San Francisco, usando la túnica de toscó sayal de los Terciarios antiguos, después de obtener el necesario permiso de la autoridad eclesiástica, que le fue otorgado en agosto de 1825»; cf. V. SERRA DE MANRESA, *Els framenors caputxins a la Catalunya del segle XIX*, Barcelona 1998, p. 156: «L'any 1825, en un clima polític més favorable, Joaquina de Vedruna podrà contactar de nou amb Esteve d'Olot, donant ja llavors els primers passos per a l'estructuració d'una fraternitat de menorettes franciscanes penitents. Mentrestant, Vic comptava també amb un nou prelat, el bisbe Pablo de Jesús Corcuera, que tot d'una s'interessà pel projecte fundacional de Joaquina de Vedruna, l'assumí i el col·locà sota la protecció de la Mare de Déu del Carme».

75. Per exemple, l'any 1865, començà a la població de la Garriga, la construcció del primer col·legi-convent de les terciàries franciscanes que, anys després s'estructurarien en la congregació de les franciscanes-missioneres de la Immaculada Concepció, fundada per Ramon Boldú i Anna Ravell; Cf. Joan BADA i Matilde VÁZQUEZ, *Ana Ravell i Barrera 1819-1893. Una vida al servicio de todos*, Barcelona 1987, p. 47-84.

76. Cf. Ernest ROS LECONTE, *Vida y obra del P. José Tous y Soler (Fray José de Igualada, O.F.M. Cap.)*, fundador del Instituto de Hermanas Capuchinas de la Madre del Divino Pastor, Barcelona 1985.

77. El caputxí Francisco de Mendoza, en una sèrie d'articles titulats «Apologia de la Venerable Orden Tercera», el març de 1899, en publicà un de titulat: «León XIII y la Constitución *Misericors Dei Filius*», *El Mensajero Seráfico XVI* (1899) p. 67-72.

78. Cf. Valentí SERRA DE MANRESA, *El Terç Orde dels Caputxins. Aportacions del laicat franciscà a la història contemporània de Catalunya (1883-1957)*. Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 2004.

de l'activitat i forma de vida practicada per la congregació dels tercerols vinculats als dominics del convent de Santa Caterina de Barcelona.

3. ELS TERCARIS DOMINICS A LA BARCELONA DEL BARROC

Acabem d'oferir en l'apartat anterior una visió de caràcter general sobre la vida i irradiació espiritual dels terciaris franciscans a la Catalunya dels segles XVII i XVIII, on hem posat en relleu l'evolució del terç orde en època moderna, quan els vells ordes de penitència medievals –principalment els d'inspiració franciscana– esdevingueren una cobejosa possibilitat d'ascens i de prestigi social (pels privilegis i exempcions que comportava) en la compartimentació estamental pròpia d'aquella societat d'antic règim. Al llarg de la dissetena i divuitena centúries, l'afiliació a les nombroses confraries llavors existents, i també en el *Venerable Orde Tercer[a]*, (VOT o V.O.T), reflectí l'estratificació i les diverses categories estamentals d'una societat molt jerarquitzada.⁷⁹

Inicialment, les germandats, confraries i congregacions del terç orde restaven obertes a la recepció de qualsevol dels *Christifideles laici* que desitgés d'ingressar-hi per tal d'intensificar les pràctiques de pietat. Tanmateix aquest accés era, de fet, força restringit –àdhuc s'hi exigia la puresa de sang!–,⁸⁰ ja que força sovint cada estament de la societat

79. A la sisena edició de la *Guía Práctica de los Hermanos de la Venerable Orden Tercera de N. P. San Francisco*, Barcelona 1954, p. 75-76 (que sortí publicada, per primera vegada, l'any 1889 a cura de Josep de Calassanç de Llavaneres, el futur cardenal Vives i Tutó), uns deu anys abans de la celebració del concili Vaticà II hi deia encara: «La Tercera Orden goza de los Privilegios de exención y de precedencia [...] El derecho que tiene la Venerable Orden Tercera de ocupar lugar preferente en las procesiones, entierros u otros actos públicos, respecto a las otras congregaciones de laicos».

80. Per exemple, els terciaris franciscans no admetien ningú procedent d'una família *infamada*. Només els candidats al terç orde podien estalviar-se aquestes informacions «quan ja és persona coneguda y de illustre sanch»; cf. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràftich*, Barcelona 1774, Cap. II, p. 34. Pel que fa al terç orde dominicà, en l'obra que escriví Francesc BOIGUES, *Regla y modo de vivir en la Milicia de Jesu-Christo*, Barcelona 1748, p. 95, en tractar de l'admissió no esmenta l'exigència de puresa de sang, tan sols indica que: «esta admisión no se haga sinó por el [Padre] Maestro Director, u otro de su licencia, y por el Prior de la Hermandad». Els darrers

havia anat configurant la seva pròpia associació, força tancada en si mateixa, especialment els grups d'artesans i menestrals que, segons la diversitat d'oficis, s'aplegaven corporativament en una o altra confraria, amb elements identitaris propis en el vestuari que els distingia i acreditava en les cerimònies públiques, principalment durant les processons, quan restava perfectament visualitzada aquesta estratificació social, tal com ho posà en relleu l'hispanista William J. Callahan.⁸¹

A més d'aquests aspectes suara assenyalats, també cal tenir present la dimensió assistencial i benèfica de bona part d'aquestes associacions de *Chistifideles laici*; principalment les fraternitats de terciaris (i sobretot de terciàries) vinculades als religiosos mínims, servites, agustinians, mercedaris, trinitaris, o carmelitans i, sobretot, els d'adscripció dominicana i franciscana. Aquests darrers, els terciaris dominics i franciscans, tenien cura d'algunes sales pròpies a hospitals municipals, destinades als membres malalts del terç orde; uns aspectes assistencials que assoliren una gran vigoria al llarg dels segles XVII i XVIII a partir de la revitalització (i a voltes restauració) del terç orde, principalment en l'àmbit hispano-portuguès, francès i italià. Per exemple, a propòsit d'aquest vessant assistencial del terç orde, l'any 1697, la beata Marie Poussepin (1653-1744) fundà a Saintville una comunitat del terç orde de Sant Domènec per a servei de la parròquia, instrucció de la joventut i atenció als malalts; una fructuosa i pionera experiència que acabaria convertint-se en la primera comunitat dominica femenina de vida apostòlica (actualment congregació de germanes dominiques de la Presentació)⁸² i assolí

manuals del terç orde de Sant Domènec exigien, encara, acurades informacions a propòsit dels candidats; cf. Tomàs SERRA, *Manual del Terç Orde de Sant Domingo*, Barcelona 1930, p. 47: «Ningú no serà admès al Terç Orde si, previ un diligent examen i fins una prova suficient, segons el prudent judici del Director, no consta que el postulant és Catòlic, de vida honesta i de bona fama». L'any 1934, el Mestre General de l'Orde de Predicadors, insistia de bell nou en la conveniència d'una certa rigidesa a l'hora d'admetre els candidats al terç orde, tot recordant que el mínim d'edat estava fixat per la Regla en 18 anys; cf. *Analecta Ordinis Fratrum Praedicatorum* XLII (1934) p. 346.

81. Cf. William J. CALLAHAN, *Iglesia, poder y sociedad en España, 1750-1814*. Madrid 1989, p. 63-64; (l'edició original anglesa fou publicada a Cambridge l'any 1984).

82. Sobre els orígens i primera expansió de la fundació de dominiques a Saintville, Vegeu la monografia de Mgr. POÛAN, *Un siècle des Annales de la Présentation 1744-*

un gran projecció i expansió mundial. Aquesta i innovadora acció assistencial, en certa manera la desenvoluparen també les terciàries dominiques de la ciutat de Barcelona, en aquesta mateixa època, tal com veurem més endavant.

Si la primera part d'aquest article –referit al terç orde franciscà– l'hem elaborat principalment a través de la utilització d'importants fonts impreses d'època; aquesta segona part, l'hem redactat a partir de fonts inèdites d'arxiu conservades a la secció *Monacals* de l'Arxiu de la Corona d'Aragó⁸³ i, a semblança de l'apartat anterior, també amb fonts impreses d'època.⁸⁴ Gràcies a la documentació manuscrita

1843 pour faire suite a la Vie de la Vénérable Mère Marie Poussepin. Livre des Origines. Par M. de Docteur Pouan. Tome Premier Sainville-Janville. Bar-le-Duc, Imprimerie Saint-Paul, 1903; Tome Deuxième. La Présentation en Touraine, Bar-le-Duc 1904. Des del 24 de gener de 1744 al 9 d'octubre de 1843 nou generalats prossegueixen l'obra de la fundadora, Marie Poussepin. Els estralls de la Revolució Francesa interferiren la vida de les dominiques de la Presentació; les darreres vesticions i professions de novícies a Sainville tingueren lloc durant l'any 1790, i dins del mateix any es produïren escenes de pillatge i supressió de la comunitat (cf. Vol. I, p. 178 i ss). Amb el generalat de la Rda. Mère de la Croix s'articularà la reorganització i establiment de l'Institut els anys 1801-1803 (cf. vol. I, p. 349 i ss). L'any 1809 les germanes de la caritat de la Presentació de Janville s'establiren a l'hospici general de Tours (cf. Vol. II, p. 36 i ss).

83. Les principals fonts manuscrites que hem emprat són a l'ACA, Monacals-Universitat, Vol. 130, *Espéculo de la Tercera Orden de N[uestro] P[adre] S[anto] Domingo de Guzmán*; *Ibid.*, Vol. 132, *Resoluciones de Señors* (: Llibre de Resolucions); *Ibid.* Vol. 135, *Hàbits y Professions de Señoras* (anys 1780-1835); *Ibid.* Vol. 321, *Recibo de la Tercera Regla del P. S. Domingo y Gasto de la Tercera Regla de N. P. St. Domingo de Sta. Catharina V. y M. de Barcelona* (anys 1738-1826).

84. Sobretot ens hem servit de l'obra dels religiosos dominics Francesc BOIGUES, *Regla y modo de vivir en la Milicia de Jesu-Christo, Tercera Orden de Penitencia de S. Domingo de Guzmán. Su fundación, nombres, privilegios e indulgencias que goza; personas insignes en santidad que ha dado a la Iglesia; y Santos Ejercicios con que sirve a Dios; la que está eregida en el convento de S. Cathalina M[ártir] de Barcelona*. Barcelona, Imp. Jolís [1748]; i també Joseph-Domingo SURIÀ, *Regla y Constituciones de la Tercera Orden intitulada primerament de la Milicia de Jesu-Christ; y después de la Penitencia del P. S. Domingo de Guzmán, ab notas y reflexions molt útils per sa intelligència y observància*, Girona, s.d.; *Regla o forma de viurer dels germans y germanas del Orde de Penitència del P. S. Domingo de Guzmán, fundador del Orde de Predicadors; dividida en vint y dos capítols, confirmada per los Sumos Pontífices Innocencio VII y Eugeni IV l'any 1439, manant sia novament observada*. Vic, Imp. Valls, 1825; *Regla de los Hermanos y Herma-*

hem pogut conèixer quines eren les famílies de Barcelona que formaven part del terç orde dels dominics,⁸⁵ un grup de terciaris vinculats als Frares Predicadors o Dominics, que maldarem per aproximar-ne llur vida congregacional i pràctiques espirituals en el marc socioeclesial de la Barcelona del Barroc, amb alguna referència també a llur acció assistencial i organització interna.

Segons el manuscrit titulat *Espéculo de la Tercera Orden de N. P. S. Domingo*, el terç orde dominicà fou organitzat originàriament per Simó de Montfort amb un caràcter marcadament militar. En aquest sentit, els tercerols de Sant Domènec inicialment eren anomenats *Germans de la Milícia de Jesucrist*.⁸⁶ El terç orde vinculat a l'Orde de Predicadors fou aprovat el dia 10 de juliol de 1210 pel papa Innocenci III amb la funció de milícia al servei actiu de l'Església. Poc després, una volta assolides les victòries contra els càtars i perdut el caràcter militar, els *Germans de la Milícia de Jesucrist*, per un influx directe del franciscanisme i en connexió amb els moviments penitencials medievals, foren reorganitzats i passaren a anomenar-se

nas de la Tercera Orden de Penitencia de N. P. Sto. Domingo. València, Imp. Martínez, 1847. Pel que fa als textos legislatius de la VOT dominicana, renovats ran de la publicació del Codi de Dret Canònic el 1917, vegeu la nova Regla (aprovada per Pius XI el 23 d'abril de 1923) dins l'obra de L. FANFANI, *Manual del Terç Orde de Sant Domingo*. Traduït i adaptat pel P. Tomàs Serra. Barcelona, Convent de Santa Caterina, 1930.

85. Generalment s'indica l'any 1405 com a fundacional del terç orde vinculat a l'Orde de Predicadors, durant el pontificat d'Innocenci VII, tal com ho indicà el cardenal Josep de Calassanç VIVES I TUTÓ, *Guía práctica de la VOT*, Barcelona 1954, p. 35: «En efecto: la Iglesia nos presenta solamente cuatro Terceras Órdenes solemnemente aprobadas: la de San Francisco, la de Santo Domingo, la de los Padres Servitas y la de San Francisco de Paula. La Tercera Orden de San Francisco fué aprobada por Nicolás IV en 1289; la de Santo Domingo, por Inocencio VII en 1405; la de los Padres Servitas, por Martín V, en 1424; la de San Francisco de Paula, por Julio II, en 1506». Els terciaris agustins, carmelitans, mercedaris i trinitaris no tenien butlla d'aprovació solemne.

86. Aquest títol s'esmenta, encara, en alguns manuals i directoris publicats durant el segle XVIII. A guisa d'exemple vegeu, J. D. SURIÀ, *Regla y Constituciones de la Tercera Ordre, intitulada primerament de la Milícia de Jesu-Christ; y después de la Penitència del P. S. Domingo*, Girona, s.d.; F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, Barcelona 1748, Cap. I: «De la Fundación de la Tercera Orden de Sto. Domingo»; Cap. II: «De sus nombres»; Cap. III: «De su antigüedad e indulgencias».

*Germans de la Penitència de St. Domingo, per a repel·lir ab la penitència totes las invasions diabòlicas.*⁸⁷

La primera compil·lació legislativa dels tercerols de Sant Domènec data de l'any 1285 i fou preparada per fra Munio de Zamora, mestre general de l'Orde de Predicadors; compil·lació que l'any 1405 el papa Innocenci VII acabà convertint en la Regla per als tercerols dominics. Aquesta Regla tercera, l'any 1439, fou ratificada pel papa Eugeni IV.

Durant el segle XVII, i a semblança de les altres fraternitats laïcals, el terç orde dels dominics experimentà importants modificacions,⁸⁸ ja que deixà de ser un orde de penitència segons l'estil medieval⁸⁹ i donà

87. ACA, *Espéculo de la Tercera Orden*, f. 4. Aquest és l'origen històric tradicional del terç orde dominic segons Ramon de Càpua. L'aprovació solemne com a terciaris tingué lloc l'any 1405, durant el pontificat del papa Innocenci VII. Cal tenir present, però, que el vessant penitencial assolit durant l'època medieval, tot i les mitigacions ocorregudes durant els segles XVII i XVIII, es mantingué encara notablement entre els tercerols dominics, tot prioritant els aspectes assistencials). Tothora es conservà l'esment a la vida penitent en els títols dels manuals i directoris de la VOT. A tall d'exemple, vegeu *Regla o forma de viurer dels germans y germanas del Orde de Penitència del P. S. Domingo de Guzmán*, Vic 1825. Una breu síntesi sobre l'origen del terç orde dominicà fou aportada per fra Sebastià FUSTER, *Manual del terciario dominico*, València 1956, p. 12: «Frente a las fuerzas heréticas albigenses que saqueaban y destruían los templos, Domingo de Guzmán creó una *Milicia de Jesucristo*, compuesta por elementos seculares, con el fin de defender, incluso con las armas, la libertad eclesiástica. Así, mientras él y sus frailes atacaban con las palabras, la Milicia lo hacía con las armas. Desaparecido más tarde el peligro albigense, y carente por tanto de finalidad la Milicia, ésta quedó transformada en Orden de Penitencia».

88. ACA, *Espéculo de la Tercera Orden*, f. 4: «La Tercera Orde, vulgarment dita Tercera Regla de Penitència de Nostre Patriarca P. S. Domingo [...] y eregida en lo Convent de Sta. Catharina [...] de la Ciutat de Barcelona», on s'indica, ja de bell antuvi, que el terç orde dominicà sofrí importants modificacions en època moderna: «Breu notícia del origen y primer institut, nom y progressos, *mudansa de Institut*, y nom de dita Tercera Orde y de sa institució en esta Ciutat de Barcelona»; (Ibid., f. 4 i ss).

89. Tanmateix, mai no es perdé la consciència de ser un orde religiós integrat per seglars, vegeu F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 47: «Los terciarios no son Religiosos con todo su rigor, ni puramente seculares». Fins la renovació eclesial suscitada pel concili Vaticà II els terciaris dominics de Barcelona encara tenien prescrits força dejunis, vegeu el *Manual del Terç Orde de Sant Domingo*, Barcelona 1930, Cap. VIII: «A més dels dejunis i les abstinències de l'Església, els Terciariis no impeditos, dejunaran en la vigília de les festes del Santíssim Rosari, del Pare Sant Domingo y de Santa Caterina de Siena. Serà, a més, lloable si, informats sempre amb l'esperit de penitència de l'Orde i de la Regla antiga, dejunen tots els divendres de l'any».

prioritat a d'altres aspectes com ara la formació espiritual dels tercerols, el foment de l'Eucaristia, l'acció caritativa i social. Amb tot, mai es perdé el caràcter penitencial puix que, a semblança dels terciaris franciscans barcelonins, els tercerols dominics també tenien prohibit d'assistir als convits, espectacles mundans i curses de braus.⁹⁰

Aquests conjunt d'aspectes sobre la vida i exigències penitencials dels terciaris vinculats a l'Orde de Predicadors resten molt ben explicitats en el llibre titulat *Espéculo de la Tercera Orden*, on s'indica minuciosament quines són les finalitats complementàries dels tres ordes que integren de la família dominicana: «Primer Orde: vida mixta de activa y contemplativa; porque son fi és la predicació y ensenyansa [origi]nada del estudi; Segon Orde: té per fi la vida contemplativa; Terç Orde: vida activa reduhida a exercicis de caritat al pròxim, com [és] redimir captius, servir als malalts y demés obres de misericòrdia.»⁹¹ No podem pas oblidar, però, l'interès dels seglars per a professar dins del terç orde dels dominics per tal de poder gaudir alguns privilegis i exempcions, especialment l'equiparació dels terciaris dominics als familiars del Sant Ofici,⁹² privilegi molt cobejat per la societat hispana de l'antic règim.

La *forma vitæ* dels tercerols dominics restava configurada pels exercicis de pietat i de caritat. L'any 1665, el terç orde dominicà assolí una gran puixança quan es produí una *mudansa d'Institut*. En efecte, la vella fraternitat penitencial del terç orde dominicà de Barcelona⁹³ (llavors molt reduïda en nombre i pràcticament integrada només per dones), rebria una nova embranzida des d'una forta dimensió d'acció caritativa i assistencial assumida pels tercerols de Sant Domènec a la Ciutat Comtal.

En efecte, l'any 1665, en començar el provincialat del P. Tomàs

90. Cf. F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 96: «No asistirán a danzas, ni bayles, ni a vanos espectáculos como son toros, farsas o luchas»; T. SERRA, *Manual del Terç Orde*, Barcelona 1930, Cap. IX: «Evitin els passeigs inútils i massa dissipats; no vagin a balls ni a espectacles vans o a convits mundans».

91. ACA, *Espéculo de la Tercera Orden*, f. 4-5; F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 189.

92. Cf. F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 64: «Por su Instituto son familiares del Santo Tribunal de la Inquisición».

93. ACA, *Espéculo de la Tercera Orden*, f. 9: «Fou restablerta [la VOT] a Santa Catharina el 1665, perquè antes de dit any se trobavan terciàries en Barcelona, com tot se infereix y és de veurer en un llibre antich de professions de N[ost]ra Tercera Orde».

de Rocabertí només restaven a la fraternitat del terç orde dominicà de Barcelona dues terciàries professes i en aquella difícil circumstància fou urgent salvar el terç orde donant-li una nova orientació. Foren instruïts i preparats per a la professió de la Regla tercera un grup d'homes i un gran contingent de dones, segurament procedents de la Confraria del Santíssim Sagrament (dita també de Minerva) que hi havia establerta en el convent de Santa Caterina de Barcelona. Això explicaria el destacat interès dels tercerols barcelonins per a organitzar solemnes processons eucarístiques i, sobretot, per a fomentar actes de comunió general en les grans festes litúrgiques dels terciaris.⁹⁴

Una aproximació a la *forma vitæ* dels terciaris (i terciàries) dominics a la ciutat de Barcelona dels segles XVII i XVIII ens resulta relativament fàcil, car s'ha conservat una acurada descripció d'allò que, dia a dia, realitzaven els tercerols, consignat en les pàgines del *Llibre de Resolucions*, on consta la consuetud (amb les ordinacions, acords, festes i activitats),⁹⁵ i on també hi ha registrades les eleccions dels membres de la Junta i dels *oficials*, o càrrecs al servei de la fraternitat del terç orde. De guisa força semblant, en el llibre titulat: *Espèculo de la Tercera Orden* s'hi determina que aquests càrrecs o serveis es distribueixin a la Junta segons l'estament: tres membres del clergat secular, tres de l'estament militar o noble, tres dels mercaders i artistes, i tres dels menestrals: en total dotze.⁹⁶ Les eleccions a la Junta del terç orde dominicà tenien lloc el dia de la processó anomenada de l'enterrament de la Mare de Déu, celebrada el 22 d'agost, en l'octava de l'Assumpció.⁹⁷ Els oficials eren sis: prior eclesiàstic, subprior secular (o seglar), mestre de novicis,

94. Cf. Antoni SOLER, *Río del Parayso, dividido en quatro braços, aplicado a la Orden de Predicadores*. Barcelona, Imp. Lacavalleria, 1629, A guisa de complement, vegeu els *Estatuts que solen tenir les Confraries del Santíssim Sagrament, dites de la Minerva*. Barcelona, Foment de Pietat Catalana, s.d.

95. ACA, *Resolucions de Señors*, f. 1: «Nota de las funciones que practica, y en què se emplea per lo discurs del any la Tercera Regla u Orde de Penitència de N. P. St. Domingo de Guzmán, de la present Ciutat de Barcelona»; F. BOÏGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 17-40: «Calendario de las fiestas».

96. ACA, *Espèculo de la Tercera Orden*, f. 10: «Distribuïts [los oficials] en sas degudas classes: primer, de Capellans; segon, de militars; tercer, de mercaders; quart, d'artistes; cinquè, de menestrals».

97. ACA, *Llibre de Resolucions*, «Dia 22 de agost, cap de la Octava de l'Assumpció de M[aria] SS[antíssima], cuida la Tercera Regla de la professó del enterro de N[ostra] S[enyo]ra, y en aquest dia té lloc l'elecció dels oficials».

clavari,⁹⁸ oïdor de comptes i infermer major. El mandat era per un bienni i, cada any, se'n renovaven tres per cooptació entre els membres de la Junta, és a dir, els tres que cessaven del seu càrrec nomenaven els seus successors,⁹⁹ procurant que sempre hi hagués un sacerdot secular a la Junta.¹⁰⁰ L'encarregat de redactar l'acta del resultat de les eleccions era el consiliari (el *Pare Mestre Director*), un frare dominic de la comunitat de Santa Caterina de Barcelona.¹⁰¹

Semblantment, pel que fa a les dones, hi havia una priora laica cada congregació del terç orde, a més de la subpriora, mestre de novícies, clavaria, consultores o «examinadores per lo hábit y professions» i cambra de l'Hospital. També, i sense formar part de la Junta, hi havia les andadores (o avisadores), sagristana i infermeres de l'hospital que, aquestes darreres, solien ser assalariades.¹⁰²

Pel que fa al sosteniment de les activitats del VOT dels dominics, a més de les almoines que es recaptaven durant les celebracions comunitàries amb la finalitat d'afrontar les despeses dels extraordinaris de les festes, els tercerols barcelonins gaudien d'un rèdit mensual de fundacions de misses, misses de caritat, aniversaris i obres pies, censals per a malalts pobres de l'hospital,¹⁰³ i debitoris per al

98. Cf. F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 229: «Han de elegir Clavario y Clavaria del depósito de rentas y de limosnas que se vayan recogiendo, y de dónde se paguen los gastos que hace la Tercera Regla en el Capítulo y Santo Hospital, de cuyo cargo y descargo darán cuenta al concluir sus oficios a los señores oidores de cuentas».

99. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 1: «Los tres oficiales antics, nombren los tres de nous en son lloch. A estos tres de nou, va lo Andador a donar-los la nova de sa nominació a las respectivas casas».

100. ACA, *Llibre de Resolucions*, ff. 1-2: «Los sis oficiales de la Tercera Regla sols se han de mudar tres cada any, ab que tots serveixen dos anys; advertint que en lo any que acaba lo official eclesiástich se elegeix en son lloch un altre eclesiástich, per a que mai falti un eclesiástich entre los officials».

101. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 1: «Lo Pare Director [de la VOT] cuida de estèndrer la partida de elecció en lo present Llibre [de Resolucions], ab lo gasto que després se fa per la festa de Nostre Pare Sant Domingo en lo següent mes de setembre, que es la festa principal de la Tercera Regla de la ciutat de Barcelona».

102. Quan l'any 1665 es revitalitzà la fraternitat de terciàries, les antigues professes del terç orde passaren a formar part, de manera vitalícia, de la Junta del terç orde; vegeu a l'ACA, *Espèculo de la Tercera Orden*, f. 1 v: «Totas las professas y las més antigas del orde militar del P. S. Domingo de Barcelona».

103. Per exemple, la senyora Maria Blanch, vídua de Teixidor, féu una fundació per al dia de comunió general a l'hospital, segurament per preparar un brou

sosteniment del conjunt d'activitats d'acció assistencial promoguda pels tercerols.

Pel que fa a la vida de pietat i al conjunt de pràctiques religioses reglamentades, els terciaris dominics de Barcelona, sabem que es congregaven cada segon diumenge (les terciàries cada quart diumenge)¹⁰⁴ a la sala capitular¹⁰⁵ del convent de dominics de Santa Caterina de Barcelona. El tercer diumenge era anomenat *de Minerva*, i comportava la celebració d'una funció religiosa eucarística i una processó mensual. A sala capitular l'assistent espiritual celebrava la missa per als terciaris i els adreçava una plàtica per tal d'enfervorir-los a rebre la comunió, ja que durant els segles XVII i XVIII per influx dels corrents rigoristes, el poble fidel s'havia apartat de la recepció de l'Eucaristia, limitant-se al compliment pasqual i a l'adoració eucarística, d'ací ve que en les grans festes els assistents espirituals maldessin per preparar els tercerols –tant els franciscans com els dominics– per a la comunió general.

En temps d'estiu, la missa mensual celebrada per als tercerols tenia lloc a les set del matí, i durant l'època hivernal era celebrada a dos quarts de vuit. Segons la documentació era molt més concorreguda la missa de l'assemblea mensual de les dones del terç orde dominic, que no pas la dels homes. Així, la consuetud inserida en el *Llibre de Resolucions* assenyalava que al convent de Santa Caterina de Barcelona, per a les terciàries, calia celebrar dues misses¹⁰⁶ per mor d'un nombre major d'afiliació de dones al terç orde dominicà.

extraordinari per als pobres i malalts: «Regalo per los pobres malalts en lo dia de la comunió general dels terciaris dels Sts. Patriarcas St. Domingo y St. Francesch, que se acostuma fer per lo dia de St. Matheu: un parell de gallinas». Semblantment, la senyora Victòria Buch, vídua d'Anton Buch, comerciant, instituí una «obra pia per robas per lo quarto del P. St. Domingo del Hospital de Sta. Creu de Barcelona», segons consta a l'ACA, *Espéculo de la Tercera Orden*, «De las fundaciones y obras pias», s.f.

104. ACA, *Llibre de Resolucions*: «Los segons diumenges de tots los mesos se congregan en lo Capítol y tenen per lo matí y tarda sos exercicis. Las señoras igualment en tots los quarts diumenges.»

105. Aquesta sala capitular fou descrita pel canonge Gaietà BARRAQUER, *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, Vol. II, Barcelona 1906, p. 28: «La sala capitular extendíase a lo largo de casi toda la anchura del claustro primero».

106. ACA, *Llibre de Resolucions*: «Tot igual [que el dia de l'Assemblea dels

També, la tarda dels diumenges que coincidia amb l'assemblea mensual hi havia la recitació del Sant Rosari, seguida d'un comentari d'algun fragment de la Regla, i acabant amb una estona d'oració mental a la mateixa sala capitular. Com a cloenda, al final es recitaven «Tres Ave Marias, una per los que han assistit, l'altre pels agonitzants, y l'altre per las Ànimas del Purgatori».

A la tarda dels diumenges de Quaresma, els terciaris dominics acudien acudien a l'església per tal d'escoltar els sermons doctrinals propis del temps litúrgic predicats pels dominics del convent barceloní de Santa Caterina. La celebració d'aquests actes dominicals dels tercerols restava impedida si hi havia algun religiós difunt, de cos present, exposat a la sala capitular.¹⁰⁷

Pel que fa a les festes pròpies del terç orde dominicà, a Barcelona era viscuda molt solemnement la festa de *Sant Domènec en Soriano*¹⁰⁸ (celebrada el dia 25 de setembre, o bé el quart diumenge de setembre), festa principal dels dominics seglars, que havia estat instituïda a Barcelona l'any 1666, ran la restauració del terç orde.¹⁰⁹ Aquesta festa commemorava una aparició de la Mare de Déu al convent

Senyors], ab la sola diferència que lo concurs de Señoras és molt major que lo de Señors; y cuida lo Pare Mestre Director, que en el día de funció de las Señoras, después de concloua sa Missa, [hi] hàgia una segona Missa en lo Capítol en què se donia també la Comunió á las que no hagen pogut combregar en la primera, però en aquesta segona Missa no se fa exhortació».

107. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 1 v: «També resultaran impeditos si se acerta haver-hi algún religiós difunt en lo Capítol, y per conseqüent, en tal cas, se dexan també las funcions de la Tercera Regla». Els terciaris franciscans, en canvi, solien tenir una capella pròpia, annexa a l'edifici conventual del primer Orde, a fi de poder-hi desenvolupar llurs activitats culturals sense interferències.

108. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 3r: «Que es fasse una festa anual, la qual serà lo die que Maria SS[antíssi]ma baixà en Soriano la imatge sagrada del Pare St. Domingo, que és a 25 de setembre». Vegeu també, F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 33: «25 setiembre, la conmemoración de N. P. S. Domingo en Suriano».

109. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 3 v: «Per lo mes de setembre [dia 25] celebra la Tercera Regla sa principal festa, que és la de N. P. S. Domingo en Soriano, a no ser que estiga impedida per les 40 H[ores], que llavors es fa el 4[quart] diumenge de setembre». Vegeu també F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 187: «En este día en que reza la Orden de Predicadores de la Santa Imagen de Santo Domingo que baxó María Santísima en nuestra iglesia y convento de Suriano, para acreditar en un mismo tiempo la fina gratitud que debe la Tercera Orden á tan Soberana Señora, como Patrona; y a Sto. Domingo como a su Padre y Patriarcha».

calabrès de Soriano,¹¹⁰ i la missa d'aquesta diada, en comptes de celebrar-se a l'altar de la sala capitular, tenia lloc a l'altar major: «Missa ab comunió general per a tercerols y terceroles, entre 7 y 8 del matí, a l'Altar Major; y tant a la Missa com en la comunió toca lo orgue [y] els oficials van a prendre xocolata a la celda del P. Director ab bescuits y melindros.»¹¹¹ El dia d'aquesta festa, a les deu del matí hi havia, encara, una altra missa solemne cantada i amb sermó, normalment a càrrec d'algun sacerdot secular que pertanyia al terç orde dominicà. A la tarda, tenia lloc la recitació del Sant Rosari, amb cant final de la Salve i Goigs: «a la tarda, després del Rosari, hi ha la Salve ab Música, que paga la Tercera Regla, y després canta lo noviciat [de religiosos dominics de Santa Caterina] los Goigs, y per ells se donan dos pessetas.»¹¹² Les despeses d'aquesta festa eren costejades a través d'una acapta prèvia que realitzaven les andadores i, en el cas de comptar amb superàvit, es repartien els diners sobrants entre els membres de la Junta.¹¹³ Semblantment, era també molt celebrada la solemnitat pasqual en el mateix dia de *Pasqua florida*, en què s'organitzava una processó al matí, anomenada *dels enamorats*, amb pendonista, cordonistes i tàlem. La més popular de les celebracions, tanmateix, era la del *Roser de las Senyores*, que tenia lloc el segon diumenge de maig, quan «se posan rosas en lo altar [i després] se

110. Vegeu Tomàs SERRA, *Manual del Terç Orde*, p. 150: «Dia 25 [de Setembre], Commemoració del Prodigí del Nostre Pare a Soriano. En aquest dia es fa memòria d'una miraculosa imatge del P. Sant Domingo que es venera a l'església de l'antic convent de dominics a Soriano (Calàbria), imatge que, com diu la tradició, fou donada en una aparició de la Verge Santíssima, a un [frare] convers de santa vida d'aquell convent».

111. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 13 r. En el llibre del *Gasto de la Tercera Regla de N. P. St. Domingo*, hi ha anotades les despeses d'aquesta festa des de l'any 1738 fins el de 1826. Per exemple durant la festa celebrada el setembre de 1821, durant el Trienni Liberal, es detallen les menges d'aquest esmorzar: «Festa del P. S. Domingo en Soriano: Sacalls, melindros y sebatillas; borregos de sechs y tous; [y] per vint y un vasos de orxata». Sobre aquests llibres de comptabilitat, vegeu Valentí SERRA DE MANRESA, «La vida quotidiana de les institucions conventuals i monàstiques, a través dels llibres de comptabilitat (segles XVI i XVII)», *Pedralbes* 14 (1994) p. 185-190.

112. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 13 v.

113. ACA, *Llibre de Resolucions* (25 de setembre): «Per esta festa [de Sant Domènec a Soriano], cuida la Andadora de fer ab temps una capta per las casas de germans y germanas tercerolas, y de lo que ella acapta, en lo dia de la festa se paga lo gasto, repartint-se lo que hi haze de excés en sis parts iguals [entre els sis oficials]».

donan a las tercerolas que hi assisteixen.»¹¹⁴ Una festa de to força semblant tenia lloc el quart diumenge de maig, en el qual es repartien roses als homes: «en lo quart diumenge del mateix mes [de maig], se celebra lo Roser dels Señors; y se practica lo mateix, posant rosas en lo Altar, repartint-se entre els tercerols, y donant toyas als oficials [: membres de la Junta local del VOT], que porta lo Andador en sas casas».¹¹⁵ D'altres celebracions litúrgiques a tenir en compte, atesa la gran participació dels membres del VOT dels dominics de Barcelona, hi havia l'organització de la diada de comunió general per als malalts de l'Hospital de Santa Creu de Barcelona, la celebració del dia de difunts (amb tres misses i absoluta)¹¹⁶ i, també, la cerimònia de l'extracció (en el quart diumenge de desembre) del *Sant i Ànima*, que eren unes petites estampes o s'annotava el nom del germà o germana de la fraternitat pel qual s'havia de pregar de manera particular en el transcurs de l'any i, també, unes estampetes on hi havia el nom (i a voltes també la imatge) del sant patró al qual havia d'encomanar-se cadascú durant el nou any que s'aproximava.¹¹⁷ La diada de comunió general a l'Hospital¹¹⁸ de la ciutat comportava una sèrie de despeses extraordinàries als terciaris, com era *el plat de caritat o pietança* – d'ací ve *pitança*– donat als confessors;¹¹⁹ la cera; els honoraris donats

114. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 3 v.

115. Aquests serveis solien ser remunerats. Vegeu, a tall d'exemple, a l'ACA, [*Llibre del*] *Gasto de la Tercera Regla de N. P. St. Domingo*, on hi ha el registre de les sortides econòmiques que rebien els andadors i andadores per a la realització de distints encàrrecs, especialment, haver d'avisar els dies i horaris de les misses d'aniversari a tots els membres del V.O.T. dels dominics.

116. ACA, *Llibre de Resolucions*: «Lo Pare Mestre Director, a les set celebra en lo Capítol las tres missas per la Tercera Regla, y conclosas fa, o cuida, de que altre sacerdot fàssia las absoltas que demanan las germanas y germans, que són moltas. En totas tres Missas hi ha ofertori de candelas que paga la Tercera Regla y distribueix son Andador».

117. ACA, *Llibre de Resolucions*: «Després de benehits, lo Andador [els] posa a la safata y cada qual pren son Sant y Ànima. Lo mateix y en la mateixa forma se practica per las Señoras; [i] tant de Sants, com de Ànimes se han de prevenir moltes més, perquè las tercerolas són sens comparació més que els tercerols».

118. Sobre el desenvolupament d'aquesta diada de comunió general a l'Hospital, vegeu F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 186-187: «Comunió General en la fiesta de N. P. S. Domingo en Suriano y Comunió General en el Sto. Hospital».

119. ACA, *Gasto de la Tercera Regla del P. S. Domingo* (gener de 1746): «Per la olleta de los confessors, per xocolata [y] per melindros». El gener de 1789 (poc abans dels avalots de la ciutat per la puja excessiva del pa) hi llegim una despesa força

als músics, organista i manxadors de l'orgue;¹²⁰ les menges extraordinàries amb les quals eren obsequiats els malalts de la sala *de la Tercera Regla* i la malvasia que es prenia després de la comunió; un seguit de despeses que trobem registrades en els llibres de comptabilitat dels terciaris barcelonins.¹²¹

Finalment, com a curiositat històrica a remarcar, l'any 1668 el VOT dels dominics de Barcelona celebrà, amb gran relleu les festes d'acció de gràcies per la beatificació de Santa Rosa de Lima, les quals foren organitzades pels Frares Predicadors de Barcelona, tal com queda registrat en el *Llibre de Resolucions* dels tercerols dominics: «Lo P[are] M[es]tre Pere-Màrtir Cerdà, prior de est Convent de Santa Catharina, proposà la festa de la beatificació de la beata Rosa de S[ant]ja M[ari]ja, de dita Tercera Orde del P. St. Domingo; que instava, y aixís lo suplicava, que allargassen las mans en una caritat per ajudar a pagar lo gasto de los fochs [artificials] que corre a compte de la germandat [de la Tercera Regla].»¹²²

Més amunt ja hem esmentat que, ran la restauració del terç orde dominicà l'any 1665 a la ciutat de Barcelona, els aspectes penitencials

notable: «Per lo regalo a los 6 religiosos [que] assistiren a la comunió general del Sant Hospital: per una gallina, per 3 perdius, per cervells, per torrons, confits y verdura, y per 6 pitansas de peix la vigília de la comunió y per xocolata».

120. ACA, *Gasto de la Tercera Regla de N. P. St. Domingo*, f 2r: «Per 4 mesos [de l'any 1738] al organista y manxador». També l'octubre de 1739 hi ha registrada una sortida per a liquidar el sou dels que treballaven en el culte de l'església dels dominics: «orgue, manxador, escolans y escombrar», etc.

121. ACA, *Llibre de Resolucions*: «En la funció de Comunió General, que va a compte de nostra Tercera Regla en lo Hospital, pues ella contribueix ab tot lo gasto [...] Ha de cuidar lo Pare Mestre Director de la Malvasia que es dóna als que combregan, després de rebuda la Sagrada Comunió». Als sis religiosos dominics que confessaven i preparaven espiritualment els malalts, a més del berenar amb xocolata «se'ls dóna una pitança extraordinària de bon peix, com està notat en lo Llibre del Recibo y Gasto». Finalment, «el Prior de la Tercera Regla, cuida per semblant funció enviar a l'Hospital una lliura de xocolata, bescuits, una arroba de sèmula y deu parells de gallinas; y ell cuida també de la música de la catedral per la comunió, com lo Pare Mestre Director la de los Ciegos». A propòsit d'aquestes despeses musicals, vegeu a l'ACA, *Gasto de la Tercera Regla de N. P. St. Domingo* (gener de 1747): «A la música de la Cathedral per [h]aver cantat en la comunió general del Hospital, feta en gener de 1747: 7 sous 6 d[iners]; a Cayetano Mullet, procurador dels Ciegos, per la música dels ciegos de la comunió general de 1747».

122. ACA, *Llibre de Resolucions*, Any 1668, f. 2

propis dels tercerols de l'època medieval es van veure desplaçats per funcions i tasques de caire més assistencial assumides pels terciaris com era, per exemple, la gestió i cura d'una sala pròpia¹²³ dels terciaris dominics a l'Hospital de la Santa Creu, amb personal assalariat¹²⁴ format per un grup de terciàries que solien usar hàbit talar. Al llarg de l'època moderna, través de la concessió d'indulgències, s'incentivà semblantment el voluntariat dels germans i germanes terciàries al servei dels malalts impeditos de l'hospital, car: «es concedeixen 40 dias de Indulgència per cada acte de humilitat y caritat que exercitará ab los pobres malalts del Sant Hospital, com rentar-los las mans, tallar-los las unglas, pentinar-los, conducir-los la roba, o altre obra de misericòrdia». ¹²⁵ Aquest fet de comptar amb cambreses o infermeres a sou –més enllà de garantir un bon servei als tercerols malalts de la sala de l'hospital– podria indicar una certa resistència de part dels tercerols de Sant Domènec a realitzar aquestes obres de caritat, malgrat la possibilitat de guanyar indulgències.

Els terciaris dominics de Barcelona, segons les anotacions del llibre del *Recibo de la Tercera Regla del P. S. Domingo*, comptaven amb aportacions econòmiques estables que els permetien mantenir una sala pròpia a l'hospital de la Ciutat Comtal, amb infermeres i cuineres a sou, i amb la possibilitat d'oferir també menges

123. D'aquesta sala no només en tenien la gestió i responsabilitat, sinó també la cura del manteniment i conservació; ACA, *Gasto de la Tercera Regla de N. P. St. Domingo* (juliol de 1747): «[Per] emblanquinar lo quarto del Hospital, y altres remiendos fets en ell»; F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 227: «Otras enfermeras deben ser escogidas para las hermanas enfermas del Santo Hospital, de las quales cuida la Tercera Regla en quarto separado; y a ellas pertenece el cuidado de su puntual asistencia, y vigilancia de la cambrera, del abasto de ropa para la cama y demás alajas á su servitud».

124. ACA, *Gasto de la Tercera Regla de N. P. St. Domingo* (maig de 1783): «A las enfermeras del [H]ospital, per lo salari del present mes; per tres màrfegas...»; *ibid.* (setembre de 1746): «per pagar la mesada de 7bre. del 1746 a la cambrera del quarto de la Tercera Regla del Hospital».

125. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 36; F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 189: «Todos los martes del año y terceros domingos de cada mes, acuden las Hermanas a dicho Hospital; lavan las manos a todas las Enfermas, les cortan las uñas con grande humildad y amor». El pare Tomàs SERRA en el *Manual del Terç Orde*, publicat l'any 1930, encara manté aquesta prescripció en el capítol dotzè: «En cada germandat hi hagi, encara, els visitadors dels malalts, amb l'encàrrec de visitar caritativament, conforme el que disposarà el Pare Director, els germans malalts, i ajudar-los en tot el que puguin, en llurs necessitats espirituals i temporals».

extraordinàries a taula a benefici dels terciaris pobres allí hospitalitzats. A tall d'exemple transcrivim una d'aquestes despeses extraordinàries: «per un parell de gallinas per los malalts del Hospital en lo dia de la Comunió General de N[ostra] Tercera Regla, en compliment de la última voluntat testamentària de la gna. Maria Blanch». ¹²⁶ Les entrades econòmiques, ultra les almoines acaptades per a finançar les grans solemnitats, venien del venciment d'aniversaris de misses, fundacions, deutoris, pensions i obres pies que rendien a favor del terç orde dominicà de Barcelona; però sobretot, aquests ingressos procedien de les almoines que es rebien per cada presa d'hàbit ¹²⁷ —o escapulari— ¹²⁸ que era concedit als seglars que demanaven d'ingressar a la fraternitat del terç orde dominic. Tanmateix, en el

126. ACA, *Gasto de la Tercera Regla de N. P. St. Domingo*, gener de 1746.

127. També es concedien hàbits a malalts en perill de mort; tot i que si es posaven bé, la professió in *articulo mortis* quedava invalidada i s'havia de començar el temps de noviciat; ACA, *Llibre de Resolucions*: «Se ha resolt que es done lo Sant Hàbit a tots los malalts o moribunds qu' l demanaran, estan[t] en son llit o en sa casa, per devoció».

128. Segons l'indret on tenia lloc la cerimònia de vestició, es tractava o bé d'un hàbit o bé d'un escapulari. Generalment la cerimònia tenia lloc a la capella del Santíssim «en lo Sacrari», o a la capella de les beates dominiques o de les dominiques de clausura, es tractava de vestir l'hàbit talar. Quan la cerimònia tenia lloc a la sala capitular, especialment durant el segle XVIII, solia ser l'escapulari; ACA, *Recibo de la Tercera Regla del P. S. Domingo*: «De 4 hàbits que es donaren en lo Sacrari, dia 11 mars 1769»; «de deu que prengueren lo Escapulari, novembre de 1796»; ACA, *Hàbits y Professions de Señoras*, s'indica exactament el lloc on es desenvolupava cada cerimònia: «De consentiment de la Piora [secular] y demés germanas, prengué lo hàbit en lo Oratori de la Sacristia [...] Dia 6 de novembre de 1781, en lo quarto del Hospital, de consentiment de la Sra. Piora y demés germanas, prengué lo Hàbit de la Tercera Regla de N. P. S. Domingo, Theresa Barnadas, donzella». Més freqüentment: «en lo Sacrari»; «en lo Capítol, després de la Missa [prengué lo Escapulari]», etc. A propòsit de la indumentària dels terciaris barcelonins vinculats a l'Orde de Predicadors, vegeu F. BOÏGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 91: «Los Hermanos de nuestra Tercera Orden visten de blanco en la túnica y negro en la capa ó manto, y sólo podrán variar, menos en la capa, desde la fiesta de S. Miguel hasta medianos mes de mayo. Las Hermanas, en quanto á los mantos, no hagan diferencia en el color». L'any 1930, el P. Tomàs Serra escriví en el *Manual del Terç Orde*, p. 49-50: «Entre nosaltres, la pràctica de portar l'hàbit complet, ha caigut en desús; els terciaris portaran sota llurs vestits seculars, un petit escapulari de llana blanca [...] Fora de les funcions sagrades està prohibit de portar públicament l'hàbit complet del Terç Orde, sense un especial permís del Mestre General, i sense llicència de l'Ordinari del lloc. Després de morts, tots els terciaris poden ésser vestits amb l'hàbit complet del Terç Orde».

transcurs del segle XVIII els terciaris vinculats a l'Orde de Predicadors, progressivament va deixar de vestir l'hàbit talar per passar a emprar habitualment l'escapulari, especialment a partir de la concessió atorgada pel papa Climent XI l'any 1704. Tanmateix, un grup força considerable de les dones van mantenir encara l'hàbit, especialment aquelles terciàries que duïen una vida de quasi-religioses.

En el segle XVIII, els terciaris dominics de Barcelona crearen una mena de mútua d'assegurances, la qual anomenaren *Infermeria*, per tal de garantir la cura i el sosteniment econòmic dels tercerols malalts o impedits.¹²⁹ Aquesta infermeria dels tercerols dominics de Barcelona es regia a través d'una Junta integrada per quinze individus (cinc eclesiàstics i deu seculars), els quals tenien a disposició una caixa «en poder del zelador, ab tres claus distinctas per posar los fondos de ella; de las quals una tindrà lo zelador, y las altras dos los receptors. Ben entès que dins dita caixa no hi puga haver sinó cinquanta lliuras, y los demás diners se tingan de dipositar en un armari públich de comunitat de la present Ciutat.»¹³⁰ Tanmateix, només podien gaudir del subsidi i dels serveis assistencials que prestava aquesta infermeria els germans professors,¹³¹ a qui se'ls exigia una quota especial d'ingrés a més de la liquidació puntual de les quotes cada quart diumenge,¹³² car «si algun dels germans se encontràs deutor de la Enfermeria de dos meses, y esdevingués caurer malalt, no se li donarà subsidi algun en dita malaltia.»¹³³ Aquest subsidi només es lliurava als terciaris que romanien a la pròpia llar i que no ingressaven a la sala del terç orde

129. Ens referim a la «Enfermeria de la Tercera Regla del P. S. Domingo» que, l'any 1760, fou fundada en el barceloní convent de Santa Caterina, vegeu a la BUB, Ms. 215, *Ordinacions ab las quals se deu governar la Enfermeria de la Tercera Regla del P. S. Domingo erigida en la Capella pròpia situada en los claustres del convent de Sta. Catherina V. y M. de la Ciutat de Barcelona*.

130. BUB, *Ordinacions ab las quals*, núm. 8.

131. BUB, *Ordinacions ab las quals*, núm. 13: «No se podrá admetrer a la enfermeria persona alguna, sinó sia terciari del P.S. Domingo que goze perfecta salud, no tinga malaltia greu habitual, ni passe de la edat de quaranta anys».

132. BUB, *Ordinacions ab las quals*, núm. 15: «Qualsevol que se admete a la enfermeria donarà de entrada una lliura deu sous, advertint que no tindrà lo subsidi fins passats sis meses del dia de la admissió, y a més de l'entrada expressada, deurà pagar tots los meses dos sous y entregar-los personalment [...] Tant de entradas, com mensuals, se farà als receptors, advertint que estos no pugan prender los diners sinó en dia quart de cada mes».

133. BUB, *Ordinacions ab las quals*, núm. 17.

de l'hospital.¹³⁴ També estava estipulat quin era el subsidi que calia lliurar a la vídua en cas de defunció del marit,¹³⁵ així com també la quantitat que s'havia d'abonar a la família en cas d'incapacitat per demència del cap de casa.¹³⁶

A propòsit de les famílies barcelonines d'on sortiren les vocacions que professaren al terç orde dominicà, a través d'una anàlisi de les dades contingudes en el llibre de vesticions de les germanes (que abasta els anys 1781 fins al 1835, quan es decretà l'exclaustració dels religiosos), ens ofereixen detalls força interessants per a l'estudi de la sociologia de les famílies dels tercerols, ja que l'assistent espiritual dels terciaris dominics de la Ciutat Comtal, a més d'anotar l'estat de qui prenia l'hàbit del VOT, quan la candidata era casada calia el consentiment del marit. Si eren vídues o donzelles, en aquests darrers casos solien professar en el terç orde dominicà per tal de desenvolupar una vida quasi religiosa a la mateixa llar, o bé per dedicar-se al servei dels malalts de l'hospital com a cambreses o infermeres. En aquest llibre-registre, s'hi indica, explícitament, la professió del marit de les terceroles i, també, el carrer on vivien les terciàries. Les que no vestien hàbit sinó només l'escapulari solien ser, majoritàriament, les dones casades, o bé aquelles donzelles destinades a la vida matrimonial, normalment les filles de les famílies més destacades socialment, encara que no pas sempre. A tall d'exemple esmentem que el «Dia 4 de Janer 1783, en lo Sacrarí, de consentiment de la Sra. Priora y demás germanas, *prengué lo Escapulari de la Tercera Regla, la Sra. D. Gustamante, donzella*».¹³⁷

134. BUB, *Ordinacions ab las quals*, núm. 20: «Si vingués lo cas que algun dels malalts terciaris de la enfermeria se trobàs malalt en lo St. Hospital, est no tindrà subsidi algun en sa malaltia, però per sa convalescència fora del Hospital, per tants dies com haurà durat sa malaltia en la Sta. Casa, se li donarà per cada dia la meytat del subsidi corresponent».

135. BUB, *Ordinacions ab las quals*, núm. 21: «Si disposàs N. Sr. morís algún dels germans repentíment o de altre accident, que no passàs de vint y quatre horas, en tal cas se donarà a sa muller de subsidi set lliuras per una sola vegada solament, y no essent casat se donaran a son hereu instituït en Testament».

136. BUB, *Ordinacions ab las quals*, núm. 22: «Si vingués lo cas (lo que Déu no ho permete), que algun dels germans tornàs dement, est no tindrà lo subsidi [que] dóna la enfermeria, sinó per lo termini de dos mesos; y si passats estos continua sa malaltia, donada la quantitat de dotze lliuras per una sola vegada a sa muller, en cas de tenir-la, o bé son hereu, dit dement se tindrà expel·lit de la enfermeria».

137. ACA, Monacals-Universitat (Vol. 135), *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 21.

En canvi, les vídues i donzelles que volien fer una vida consagrada més exigent, com també les serventes externes dels monestirs o criades de les cases nobles i les cambreres o serventes de l'hospital,¹³⁸ aquestes sí, fins que vingué l'exclaustració de 1835, habitualment vestien l'hàbit talar tal com ho registra el llibre de vesticions: «dia 30 abril 1784, en lo Capítol de Consentiment de la Sra. Priora y demás germanas, *prengué lo Hàbit* de la Tercera Regla, Gertrudis Sansa, criada de la Casa de las Beatas»;¹³⁹ i també en el «dia 20 gener 1788, Maria Cunill, donzella, filla de Anton, treballador, y habita en lo Monastir de St. Pere, criada de la Sra. Abadessa»;¹⁴⁰ com també el vestien habitualment les majordomes d'eclesiàstics seculars: «viu en casa lo Rnt. Joan Ros, beneficiat de Sta. Maria [del Mar]».¹⁴¹

Aquest llibre-registre de les vesticions i professions de les terciàries dominiques ens aporta, tal com assenyalem més amunt, quin era l'ofici que exercien els marits de les terceroles barcelonines de finals del segle divuitè.¹⁴² A més, s'hi indica explícitament el carrer on vivien, si era prop o lluny del convent de Santa Caterina, juntament amb les dades d'aquells sobre els terciaris, i sobretot terciàries, procedents d'altres fraternitats que, a causa del canvi de residència del marit (sovint per motius professionals), s'havien establert a Barcelona com fou, per exemple, el cas de Rita Biñales, casada amb Josep Galceran, xocolater, que de la fraternitat de terciaris dels dominics de La Corunya passà a la de Barcelona,¹⁴³ o també el cas de Rosa Serra i

138. ACA, *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 37 (21 de maig de 1787) «Maria-Àngela Capelladas, donzella, filla de Joseph, pagès de Gavà, está de cambrera en lo [H]ospital; y Catharina Cerdá, donzella, filla de Joseph, está en lo [H]ospital en la cuina dels caldos».

139. ACA, *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 26. També aquest mateix llibre-registre de vesticions anota un nombre considerable de serventes de les principals cases de Barcelona que prenen l'hàbit de terciàries dominiques; *Ibid.*, f. 29: «Any 1784, Ignàsia Termes, donzella, habitant en la Casa Dalmases; y Francesca Llussà, d[onzell]ja de la mateixa casa»; *Ibid.* f. 34: «Maig de 1786, Antònia Matarrodona, donzella [que] está ab lo Dr. Cortada».

140. ACA, *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 42.

141. ACA, *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 40.

142. ACA, *Hàbits y Professions de Señoras de la VOT establerta al Convent de Santa Caterina de Barcelona* (anys 1730-1735); *Monacals-Universitat* (Vol. 135).

143. ACA, *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 154: «Per carta y testimoni del P. Director del Convent de Dominicos de La Coruña, consta que D. Rita Biñales prengué lo St. Escapulari de la Tercera Regla del P. S. Domingo, y professá en dit Convent, y se admet y congrega a esta de Barcelona. (A)vuy és Galcerán, casada ab Joseph, xocolater».

de Raimunda Aloy, les quals vestiren l'hàbit del terç orde als dominics de Vic l'any 1783 i que, poc després d'haver professat, en establir-se a Barcelona s'incorporaren a la congregació de les terciàries del convent de Santa Caterina.¹⁴⁴

Els oficis dels esposos de les terciàries dominiques barcelonines que més sovintegen en el llibre de vesticions són els exercits habitualment en la vida urbana, per exemple: porter de les drassanes, criat major, majordom, etc. També sovintegen germanes del terç orde casades amb algun pagès, hortolà, treballador de la terra, camàlic, bracer, arrier, pescador, mariner, etc. En un segon lloc, hi apareixen registrats els oficis més habituals a la Catalunya setcentista, com ara les terciàries casades amb algun corder, serraller, manyà, sabater, mestre de cases, rajoler, fuster, torner, carreter, assaonador, sastre, etc. En aquest registre, hi són també força habituals els oficis relacionats amb l'expansió tèxtil de la Barcelona del divuit, és a dir les mullers d'algun paraire, teixidor, pintor d'indianes, veler, passamaner, tintorer, blanquer, velluter, guanter, retorcedor de seda, mitger i draper. Semblantment ocupen un lloc força notable els botiguers, ja que trobem entre les terciàries dominiques de Barcelona dones emmaridades amb algun comerciant, revenedor, taverner, forner, fideuer, xocolater, etc. En un nombre molt inferior, les terciàries eren casades amb algun fabricant, argenter, cirurgià, tinent, afinador del rei, estamper, i fins i tot hi havia una terciària maridada amb un administrador de la loteria.

Els cognoms que més abundaven entre els tercerols, segons que es desprèn de la lectura de la firma dels oficials en el *Llibre de Resolucions* del terç orde dominicà, eren: Artigas, Alsina, Andreu, Amigó, Amorós, Batlle, Bonet, Codina, Comas, Casas, Cortada, Castells, Creus, Dou, Duran, Domènech, Dalmases, Espinalt, Escudé, Estrada, Font, Ferrer, Fortuny, Franquesa, Farràs, Fàbregas, Ginestà, Giralt, Galceran, Garriga, Julià, Jordà, Illa, Ivorra, Lladó, Llach, Llussà, Llopis, Martí, Molas, Mas, Montaner, Nadal, Nonell, Noguera,

144. ACA, *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 21: «Per testimoni y certificat del R.P.Fr. Pere Puigdollers, Director de la Tercera Orde de Penitència en lo Convent de PP. Predicadors de la Ciutat de Vich, consta haver professat Rosa Serra y Portell y Raymunda Aloy Portell; y per lo tant las admito en la Tercera Regla de aquest convent de Sta. Catharina de la present ciutat de Barcelona. fr. Ignasi Pujol, Mestre-Director».

Negre, Oliva, Oriol, Oliveres, Obiols, Oms, Puig, Prat, Planas, Pla, Padrós, Pujol, Quintana, Rovira, Roca, Riera, Roig, Regàs, Ribalta, Rius, Serra, Sardà, Soler, Subirana, Solà, Torrent, Torras, Teixidor, Valls, Vila, Vilaseca, Vilalta, Viñals i Vinyes. Alguns d'aquests cognoms corresponien als dels grans llinatges barcelonins, com ara la casa Dalmases,¹⁴⁵ Ivorra,¹⁴⁶ el Conseller en Cap Rafael de Casanova;¹⁴⁷ uns llinatges que solien encapçalar, com a dirigents, la Junta de govern dels tercerols de Sant Domènec a semblança, també, dels altres grups de terciaris, sobretot els franciscans de Barcelona que, durant l'època moderna, com ja s'ha dit més amunt, van esdevenir una moda aristocràtica i cortesana.¹⁴⁸

Pel que fa a la residència de les terciàries dominiques de Barcelona, aquestes vivien sovint tant als voltants immediats del convent dominicà de Santa Caterina: «viu en lo carrer de la Palma, devant lo pati de Santa Catherina», o també «viu en lo carrer dels corders, devant de St. Culgat»; així com també domiciliades en els principals carrers de la Barcelona relativament veïns, o propers, al convent de Frares

145. ACA, *Hàbits y Professions de Señoras*: «La Sra. D. Maria-Josepha Dalmases».

146. ACA, *Resoluciones de Señors*, f.3 : «Lo Noble Dalmau Ivorra, Baró de Sant Vicens».

147. Assenyala aquesta adscripció el religiós dominic fra Tomàs SERRA, *Manual del Terç Orde*, Barcelona 1930, p. 19.

148. Per exemple, l'any 1646 la Junta dirigent dels terciaris i terciàries barcelonins, establerts al convent de Sant Francesc de Barcelona, estava integrada per les famílies següents: «Lo Doctor Micer Guillem Balet, Ministre; lo Doctor Joan-March Jalpí, Discret; Agustí Mercader, Discret y Mestre de Novícies; Bernat Marió, botiguer de telas, Discret; Josep Vilella, argenter, Discret; Pere-Joan Mas, botiguer de telas, Discret y Secretari»; i «De las germanas, la Senyora Dona Ierònyma de Cardona, Ministra; la Senyora Dona Contesina Mitjavila, Discreta; la Senyora Dona Albinia Pons, Discreta; la Senyora Dona Magdalena de Ripoll, Discreta; la Senyora Dona Anna Grimau, Discreta; la Senyora Gerònyma Dinelli, Discreta; la Senyora Gerònyma Palaudàries, Mestre de Novícies». Tal com pot veure's, en aquestes Juntes de govern, hi dominen molt més els estaments nobiliaris i les grans famílies barcelonines que no pas entre els terciaris dominics. Aquestes dades les hem extretes del llibre de Guillem BALET, *Sumari de la Regla y Ordinacions de la Tercera Orde de Penitència de nostre Pare Sant Francesch*, Barcelona 1646, f. 7-8. Semblantment, també el VOT vinculat a l'Orde de Predicadors comptà amb personatges dels grans estaments i autors de renom com ara Pico della Miràndola, el poeta Àngel Poliziano, les duquesses de Parma, Lucca, Alençon i Savoia. A casa nostra, a més del ja esmentat Conseller en Cap Rafael de Casanova, també foren tercerols dominics el cardenal Casañas i el bisbe Torras i Bages.

Predicadors: «viu en lo Pla de Palacio», «viu en lo carrer de las Molas», «viu en lo carrer de l'Argenteria», o en el carrer dels drapers, assaonadors, Canuda, Tallers, portal de l'Àngel, o bé a la plaça de l'Oli; com també en els llocs més apartats del centre ciutadà de la Barcelona divuitesca: «viu al carrer de Montjuïc»; o també el cas de «l'Agnès Ribalta, viuda de Thomàs, pescador, [que] viu a la Barceloneta, carrer del Lavadero», entre d'altres.

4. MOTS CONCLUSIUS

Al llarg d'aquesta aproximació històrica a la vida i activitats del terç orde franciscà, i al dominicà, hem pogut adonar-nos que, a diferència dels tercerols de Sant Francesc que habitaven a la mateixa ciutat, el terç orde de Sant Domènec no era tan elitista ni estava tant aristocratitzat com el terç orde vinculat als framenors observants, malgrat que els terciaris dominics fossin equiparats, pel que fa als privilegis, als familiars del Sant Ofici. El terç orde dels dominics barcelonins, estava integrat majoritàriament per dones procedents de les famílies treballadores i menestrals de la ciutat, i es caracteritzà per una gran preocupació per a organitzar adientment els actes litúrgics i procurant una organització caritativa, ben fructuosa, posada al servei assistencial dels terciaris impeditos en una sala pròpia que els tercerols dominics tenien a l'Hospital de la Santa Creu. Els membres del terç orde dominicà, gràcies a la butlla *In Sacra* de l'any 1551, del papa Juli III, podien pertànyer simultàniament a d'altres ordes tercers a fi de fruit d'una comunió de béns espirituals més intensa i altres privilegis.¹⁴⁹

Més enllà dels límits de la ciutat de Barcelona, una anàlisi de la documentació sobre el terç orde dominicà i franciscà referida a d'altres ciutats hispanes i europees del mateix moment històric, segurament aportaria dades més matisades segons la ciutat, però, molt possiblement, es mantindrien aquestes diferències suava exposades

149. Cf. F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 98: «Podrán éstos [els terciaris dominicans], sin dexar su primer Instituto, professar en la Tercera Orden de San Francisco de Asís, como lo hizo S[an] Luis Rey de Francia en la de San Agustín; en la del Carmen, y en la de San Francisco de Paula, para participar de aquellos sufragios particulares».

entre la sociologia del terç orde franciscà i dominicà, ja que els terciaris franciscans, de molta més tradició, embranzida (i àdhuc de prestigi social), durant l'època moderna, perderen el caràcter penitencial i les congregacions del terç orde adquiriren un to força elitista. I, segurament, es mantindria per a totes les fraternitats del terç orde dominicà llur tarannà assistencial i solidari en un moment històric en què el poder civil no garantia pas ni l'ensenyament primari ni l'assistència sanitària.

Amb aquest article hem volgut oferir als lectors d'*Analecta Sacra Tarraconensia* notícies poc conegudes sobre el capteniment i l'espiritualitat del laïcat franciscà i dominicà en el marc de la Barcelona del Barroc.

ELS RECTORS TARRAGONINS DEL SEGLE XVIII COM A PROMOTORS, GESTORS I CONSTRUCTORS DE LES SEVES ABADIES

ANNA ISABEL SERRA I MASDEU

INTRODUCCIÓ

En aquest estudi, s'hi treballa l'abadia com a objectiu arquitectònic dels seus rectors i la contínua preocupació d'aquests eclesiàstics a l'hora de tenir el seu habitatge en bones condicions. No es vol aprofundir en les activitats pròpies dels rectors, sinó que es pretén descobrir el paper que van tenir aquests religiosos de l'arxidiòcesi de Tarragona en el transcurs del segle XVIII a l'hora d'enfrontar-se amb els problemes constructius que els van presentar les seves residències, conegudes com a «abadies». Aquestes cases els solien proporcionar un altre tipus de problemes més distants dels propis del seu ofici; les residències havien estat ja habitades pels antecessors des de molt temps abans o bé el seu estat de conservació els obligava a prendre decisions ràpides i contundents sobre si calia emprendre reformes de poca consideració o aixecar un edifici de nova planta. Els rectors, acostumats a opinar sobre certs aspectes artístics, també tindrien veu i vot en els àmbits més lligats a la part constructiva de les seves cases.¹

1. Les abadies es designaven així amb independència del càrrec eclesiàstic de l'ocupant, ja fos prior, rector, vicari, etc. Vegeu Eugeni PEREA, *Església i societat a*